

RIG

TIDSKRIFT UTGIVEN AV FÖRENINGEN FÖR SVENSK KULTURHISTORIA
I SAMARBETE MED NORDISKA MUSEET OCH FOLKLIVSARKIVET I LUND

INNEHÅLL

UPPSATSER

- Docent *Rolf Kjellström*, Stockholm: Vem var egentligen Stalo? 113
Who was actually "Stalo"? 115

STRÖDDA MEDDELANDE OCH AKT-STYCKEN

- Fil. kand. *Hans Blomqvist*, Stockholm och fil. kand. *Carl Magnus Rosell*, Stockholm: Elefantens besök 116
The visit of the elephant 119

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

- Karin Johannisson*: Magnetisörernas tid. Anmäld av fil. kand. *Ingrid Millbourn*, Lund 120
Christian Nielsen: Danske bådtyper. Anmäld av antikvarie fil. lic. *Nils Nilsson*, Lund .. 123
Mats Hellspång: Borlänge. Anmäld av arkivarien fil. kand. *Åke Werdenfels*, Lund .. 124
Hilding Hjelmberg (utg.): Stora Malms sockenstämmoprotokoll 1728—1862 I—XI. Anmäld av fil. stud. *Jan Garnert*, Stockholm 128
Holger Rasmussen: Birgitte Gøyes enkestand

- 1—2. Anmäld av professor *Gösta Berg*, Stockholm 130
H. Arnold Barton, Letters from the Promised Land. Av museichefen fil. dr *Allan T. Nilsson*, Göteborg 131
Norge 17, 1975. Anmäld av professor *Sigfrid Svensson*, Lund 132

KORTA BOKNOTISER

- Anita Liepe & Marian Ullén*: Åseda och Älg-hults kyrkor 135
Karin Johansson, Då allt var jemnskiftadt .. 135
Dædalus 1974 136
Varia [Torsten Althins skrifter 1920—1974] .. 136
*Erik André*n, Simrishamn 137
Jukka Eenilä: Port Arthur [stadsdel i Åbo] .. 137
Carl Olsen: Minnesspånor från hyvelbänken 137
Nils-Erik Bæhrendtz: Mormors Sverige 138
V. Göinge hembygdsförenings skriftserie 23, 1975 139
Kunstindustrimuseet i Oslo. Årbok 1972—75 139

- FÖRENINGSMEDDELANDE 140

RIG · ÅRGÅNG 58 · HÄFTE 4

1975

Föreningen för svensk kulturhistoria

Ordförande: Presidenten *Sture Petré*n

Sekreterare: Intendenten fil. kand. *Hans Medelius*

REDAKTION:

Professor *Gösta Berg*

Intendent *Hans Medelius*

Professor *Sigfrid Svensson*, Rigs redaktör

Ansvarig utgivare: Professor *Gösta Berg*

Redaktionens adress: Folklivsarkivet, 223 62 Lund.

Föreningens och tidskriftens expedition:

Nordiska museet, 115 21 Stockholm Telefon 08/63 05 00

Års- och prenumerationsavgift 15 kr

Postgiro 193958-6

Tidskriften utkommer med 4 häften årligen

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1975

RIG är ett annat namn på guden Heimdall, som enligt den fornisländska "Sången om Rig" gav upphov till de olika samhällsklasserna. Denna dikt innehåller den äldsta kulturhistoriska skildring vi äger från Norden. Föreningen för svensk kulturhistoria valde detta namn som symbol för sin verksamhet, när den stiftades år 1918

Vem var egentligen Stalo?

Av Rolf Kjellström

Såväl bland forskare som hos samerna i vissa lappmarker har funnits ett starkt intresse för stalofiguren. Mestadels torde man ha skapat sig en uppfattning om Stalo genom det rika traditionsmaterialet.

Ute i markerna finns emellertid ett slags kulturlämningar som också fått namn efter Stalo, s. k. stalotomter. Det rör sig om ovala tomtningar med något försänkt bottenplan, omgärdade med mer eller mindre tydlig jordvall. Dessa tomtningar har påträffats från Jokkmokks sn i norr till Frostvikens sn i söder. De har bl. a. uppfattats som en gång varande stalofolkets bostäder. Men vilket var i så fall stalofolket?

Den som senast ägnat stalotomterna speciellt intresse är Ernst Manker, som gjorde en sammanställning och analys av egna och andra forskares resultat, vilken publicerades i *Fångstgropar och stalotomter* i serien *Acta Lapponica* (1960). Denna presentation omfattar de t. o. m. 1959 i de svenska lappmarkerna undersökta 17 stalotomtsystemen med sammanlagt 95 tomtningar.

Det är svårt att i några meningar sammanfatta de viktigaste synpunkterna i Mankers analys, men som de ter sig för mig, är de följande: På stalotomterna har stått en bågstångskåta med en mer oval bottenform än vad senare blev vanligt. Bebyggarna var samer, som huvudsakligen ägnade sig åt tamrensskötsel men däremot ej åt vildrensfångst med t. ex. fångstgropar. Stalotraditionens folk hade ej med stalotomterna att göra.

Mina funderingar rörande stalotomtsproblemet går emellertid i en helt annan riktning än Mankers. Till skillnad från ho-

nom tror jag på ett samband mellan stalotraditionen och stalotomterna, så att stalofolket bebodde dessa tomtningar. Jag tror heller inte att stalofolket var samer.

Utan ytterligare arkeologiska undersökningar är det svårt att uttala sig om vilken bostadskonstruktion som stått på stalotomterna. Det är mycket möjligt att det var en tältkåta, som Manker hävdar, men andra bostadsformer kan inte uteslutas. Det faktum att stalotomterna endast påträffats inom en begränsad del av lappmarkerna gör det ändå ej adekvat att som Manker definiera utbredningen som en "lokal företeelse". Det är ändå såväl Jämtlands som Västerbottens och Norrbottens län som berörs.

Om nu stalotomterna var samiska, varför skulle de inte återfinnas längre norrut? En orsak skulle naturligtvis kunna vara, med tanke på de luckor som nödvändigtvis måste finnas i det bedrivna inventeringsarbetet, att långt ifrån alla stalotomter har påträffats och att ytterligare undersökningar skulle påvisa stalotomter i hela det samiska området. Detta är emellertid långt ifrån säkert, men däremot är det säkert att fler system av tomtter kommer att påträffas utöver dem som redan tillkommit efter 1959.

Utbredningen av stalotomterna, som de återspeglas genom gjorda inventeringar, torde ha att göra med bl. a. följande faktorer:

- 1 Stalofolkets mer permanenta bosättning och näringsidkande
- 2 Vildrensförekomst
- 3 Landskapets topografi

S. k. stalotomter liggande på ås vid Bævervandet i Norge, norr om övre Ältsvattnet, Sorsele socken, Västerbottens län. Foto Rolf Kjellström, Nordiska museet.

Troligen var stalofolket periodvis renjägare. Jag tror också på ett nära samband mellan stalofolket och utnyttjandet av befintliga fångstgropsystem i det aktuella området.

Under den tid som synes vara aktuell har vildren förekommit i hela stalotomtområdet men också i områden långt utöver detta — ja, i stort sett i hela det samiska området. Andra orsaker måste därför spela in med avseende på stalotomternas begränsade utbredning, och som nämnts ovan är dessa faktorer stalofolkets basbosättning samt rådande näringsutövande. Jag föreställer mig att åtminstone en del av stalofolket är att söka vid eller innanför den norska kusten och fjordarna. Jakten torde här ha utgjort ett kompletterande näringsfång. Det har givetvis varit en fördel

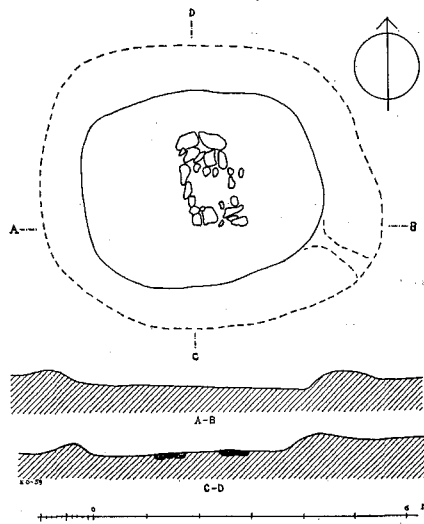
för dessa människor om landskapets topografi har medgivit framkomlighet till fångstplatserna i fjällen, och att avståndet från den mer permanenta boplatsen och fångstplatsen ej heller har varit alltför stort.

Innan systematiska provtagningar gjorts i stalotomterna kan det vara vanskligt att uttala sig om vilken tid stalofolket bebodde fjällen. Tack vare välvilligt bidrag från Stiftelsen J. C. Kempes Minne kommer förberedelser för sådan provtagning att vidtagas sommaren 1975. Men det fåtal lösfynd som gjorts skulle kunna tyda på järnålder. Det är mycket möjligt att stalotomterna kan härledas till det yngre skedet av denna period, t. ex. till vikingatiden.

Mina funderingar ovan får ses som ännu odokumenterade teorier. Naturligtvis har

dessas teorier viss förankring såväl i andras arbeten och erfarenheter som i egna iakttagelser i fältet, men en detaljredovisning av detta får ske i kommande arbeten om stalotomterna. Här har jag önskat redovisa vissa av mina teorier om stalofolket och jag har velat göra det *innan* det egentliga etnologiska och framför allt arkeologiska fältarbetet har påbörjats.

Kommande undersökningar bedrivna av Nordiska museet i samarbete med Riksantikvarieämbetet samt eventuellt läns museerna får visa i vilken omfattning de ovan framförda teorierna äger sin riktighet. I vilken riktning resultatet från dessa än kommer att gå, kommer de ändå otvivelaktigt att bidra till belysandet av näringslivet och bebyggelsen under en intressant period i de södra och mellersta lappmarkernas historia.

Stalotomt från Brantsfjället, Tärna socken, Västerbottens län.

Summary

Who was actually "Stalo"?

Lapp tradition speaks of a "Stalo people" and a figure called "Stalo". In the southern and central Lappmarks there are, too, a kind of occupational remains called "Stalo-sites". They are oval with a somewhat depressed bottom level encircled by a more or less distinct earthen wall. According to the late Ernst Manker, explorer of Lapponian culture, there stood on these sites a tent hut (*kåta*), the bottom of which was round or oval. According to him, the settlers were Lapps, who were chiefly engaged in the breeding of tame reindeer but not in the trapping of wild ones.

Contrary to Manker, the present author considers that this settlement emanates from the legen-

dary "Stalo people", who were not Lapps. The settlers, he maintains, were reindeer hunters and for their hunting used the trapping pits that are to be found within the area. Thus, the "Stalo people" should be sought on or inside the Norwegian coast and fiords. To the people here, who were part time hunters, it was desirable that the distance between the permanent settlement and the hunting grounds should not be too long or difficult to negotiate. The "Stalo-sites" may date from the Viking Age, but the author stresses that his account is only preliminary. The investigations are still in progress. (English translation N. Stedt)

STRÖDDA MEDDELANDEN OCH AKTSTYCKEN

Elefantens besök

Av Hans Blomqvist och Carl Magnus Rosell

2 juni 1805

”Jag satt en stund i trädgården och läste Elephantens Naturale Historia.” (Årstafruns dagbok)

Elefanten i Stockholm

Den första elefant som besökte Sverige kom med båt från Åbo till Stockholm år 1804. Den gick i ett menageri med bl. a. 6 markattor och 4 papegojor som ägdes av herrarna Gautier och Agazzi, föregångare till senare tids cirkusdirektörer. Jean Baptist Gautier, preussisk undersåte, uppgav sig härstamma från Avignon i Frankrike och talade endast franska. Antoine Agazzi var italienare. De var försedda med intyg om ”ordentligt och stilla uppförande” av Sveriges ambassadör i S:t Petersburg.¹ Elefanten var inköpt i London och hade rest genom Preussen, Polen och Ryssland under 6 år.² Den omnämns aldrig med egennamn.

Vid denna tid gällde ett påbud från Kungl. Maj:t att ”främmande och löst folk, bestående af lindansare, Savojarer, taskspelare och flere dylika gycklare” borde avvisas från Sverige med motiveringen att de var onyttiga, ökade bristen på livsmedel i landet och förde valuta ur Sverige.³ Emellertid gjordes undantag från denna regel och artister och djurägare fick då erlagga en andel av sina intäkter till Dramatiska teatern.⁴

Överståthållareämbetet i Stockholm yrkade att uppehållstillstånd borde beviljas eftersom ett närmare beskådande av elefanten kunde gagna naturkunskapen, och Agazzis föreställningar med

¹ Överståthållareämbetets skrivelse 22 september 1804 till Kungl. Maj:t. Riksarkivet (RA).

² Conrad Quensel, Utkast till elefantens naturalhistoria. Stockholm 1804, s. 30.

³ Kungl. Maj:ts brev till Överståthållareämbetet 22 juni 1795. RA.

⁴ Kungl. Maj:ts brev till Överståthållareämbetet 14 maj 1789. RA.

hunddans och konststycken av en lärd corsikansk häst möjligen avhålla ”en del sämre folk” från att tillbringa kvällen på krogar och andra näringsställen.⁵ Kungl. Maj:t medgav i september 1804 att Agazzi och Gautier med hustru och sex barn fick stanna över vintern i Stockholm.⁶ Elefanten inhystes i en för ändamålet uppförd flyttbar ”baraque”,⁷ ibland kallad ”bod”,⁸ på Brunkebergstorg. Agazzi gav sina föreställningar utökade med bl. a. ”africansk markatta ridande på en hund” i en motsvarande byggnad på samma plats.

Elefanten var vid ankomsten i dåligt skick och hade styva leder. Under buken gick remmar, fästade i baraquens väggar. På dessa remmar vilade elefanten. Den utspisades med bröd, potatis, rötter och hö. En dag åt han 1 1/2 tunna morötter.⁹ Genom annonser i Dagligt Allehanda inbjöds allmänheten att beskåda djuret:

22 oktober 1804

”Med Konungens Allernådigste Tillstånd ärnar Herr Gautier, Kongl. Preussisk Priviligierad Naturalist, wisa den Wördade Allmänheten en Samling af Utländske lefwande Djur, bestående af en lefwande Elephant af utomördentlig storlek med Tänder, hwilken blifwit fångad på ön Ceylon, jämte flere sorter wackra Djur och Foglar. De som åstunda Elephanten i Gravur kunna äfwen emot 1 R:d ärhålla den. Skådeplatsen är i det nybyggda huset vid Brunkebergs plan: och kunna dessa Djur där beses alla dagar från kl. 10 f. m. til kl. 8 e. m., men Söndagen från kl. 11 f. m. til 8 e. m. Priset är för hwarje Person 32 s.”

Den utbudna bilden som även var till salu i Åbo,¹⁰ har inte kunnat återfinnas.

⁵ Se not 1.

⁶ Se not 1.

⁷ Embets och Byggnings Collegii protokoll 8 augusti 1805. SSA.

⁸ Annonns i Dagligt Allehanda 5 augusti 1805.

⁹ Se not 2.

¹⁰ Åbo Tidning 22 augusti 1804.

I en tvåsidig annons i samma tidning den 9 november gjorde Gautier reklam för de konster elefanten kunde utföra; att hälsa genom att falla på knä, bära ett brinnande ljus och "öppna en Bouteille med samma händighet som en människas". Vidare prisades hans oförtrutna lydnad vid alla hans herres befallningar, och meddelades att han drack rom, rack, vin med flera starka drycker.

Den 13 november 1804 inträffade ett avbrott i föreläsningarna:

"Gifwes härmed det Respective Publicum tilkänna, at Elephanten, som på flere Månader ej haft någon Ro eller Sömn, nu för närvarande hwilar sig, och kan således på någon tid ej wisas, men skall så snart den åter upwaknar, sådant genom Affischer averteras."

Naturforskaren Conrad Quensel (1767—1806) gav i anslutning till elefantens besök ut en liten bok med titeln Utkast till elefantens naturalhistoria, illustrerad med två kopparstick av J. W. Palmstruch (1770—1811), varav det ena föreställer elefanten på Brunkebergstorg. Boken utbjöds på nyåret 1805 i Dagligt Allehanda.¹¹ I boken uppskattas Stockholmslefantens ålder till 8—10 år. Där redovisas också elefantens mått. Bl. a. var svansens omkrets mittpå 1/4 aln. Författaren såg som sin plikt att bidra till fördomars och falska begrepps minskning. Om elefantens parning skriver han:

"Om Elefanten såsom efterdöme af blygsamhet hafwa Auktorerne täflat att ge vackra berättelser. Men de hafwa med tillhjälp av inbillningen, vågat sig att öfverstiga erfarenhetens gräns, och der denna slutat, hafva de iskarfvat egna gissningar, utan att gifwa dem sin vederbörliga stämpel. Man lät Elefantens böjelse att lefwa i sällskap, ge vika för ett starkare begär; flocken förskingrades vid en viss tid och hvar fullväxt hane utsökte sig en hona, för att, beledsagade af kärleken och åtföljde af blygsamheten, söka en aflägsen ort, der de utan vittnen, utan förströelser och förbehåll, kunde i enslighetens stillhet, få öfverlemnna sig åt den lufwaste af naturens fordringar. Efter ett oriktigt begrepp om belägenheten af vissa delar lät man honan vid detta tillfälle ligga på rygg, och som hon efter en annan oriktighet, icke sjelf skulle kunna resa sig, så fick hanen på sin lott, att med snabeln i sinom tid lyfta henne igen på fötter. Man förutsåg

att hanen någon gång skulle glömma att meddela denna angelägna hjälp; och när derföre en hona fans liggande död i skogen, så var en obarmhertig hane orsaken dertill. Vårt tidevarf, som har den stora förtjensten, att ha förstört så många vackra fördomens minnesmärken, har äfven öfverkörsat detta romantiska kapitel i Elefantens Naturalhistoria."¹²

I sitt ofullbordade verk Svensk zoologi (1806) återvände Quensel till elefanten: "Elgen och Renen voro för de varma klimatens invånare, länge lika okända som Elefanten för Nordens inbyggare."¹³

Till dem som läste boken om elefanten hörde alltså Arstafrun, Märta Helena Reenstierna, som i sin dagbok meddelar att hon såg djuret 25 februari 1805 tillsammans med sonen Hans Abraham. Hennes skildring av mötet lyder:

"25.2.1805

Måndag

Snöyra förmiddagen, sedan ett härligt solskensväder, men odrägeligt elakt vägelag, då Min Son, Jag och Hägerström furo till Staden, att se Elefanten som var ett förunderligt Kreatur. Han var dock blott en unge, ehuru mot andra Djur vi sedt, ganska stor. Dess tänder voro circa 3 kvarter långa i 1/2 tum uti diamethre. Han gjorde flera konster hvartill han commenderades på franska. Jag klappade honom på snabeln, låret och svansen. Han uplyfte Hans Abr: och åt utur våra händer. Dess ögon voro små men eldige, Dess fötter hiskeligt stora."

Under hela året 1805 vistades Gautier i Stockholm, och allt tyder på att publiktillströmningen var god. Priset sänktes gradvis under året från 32 till 12 skilling.

Klimatet i Stockholm torde ha varit prövande för de exotiska djuren, även om de härdats genom en vinter i Moskva och en i S:t Petersburg. Den 7 februari 1805 var det trettio grader kallt i Stockholm och Agazzi inställde sina visningar.¹⁴ Quensel noterar att elefanten lider av kölden trots att baraquen hålles uppvärmd.

I början av 1806 visades elefanten i en "teater", "hvarpå elefanten går, i stället för att den tillföre beständigt varit stilla stående."¹⁵

¹² Quensel, i not 2 a. a., s. 18 ff.

¹³ Conrad Quensel, Svensk zoologi. Med illuminerade figurer av J. W. Palmstruch. Stockholm 1806, s. 9.

¹⁴ Dagligt Allehanda 8 februari 1805.

¹⁵ Dagligt Allehanda 14 februari 1806.

¹¹ Dagligt Allehanda 2 januari 1805.

I mitten av juni samma år lämnade truppen Stockholm, försedd med pass från Överståthållareämbetet i Stockholm utfärdat 29 maj 1806.¹⁶ Elefanten drogs i en bred vagn av 6—8 par hästar.¹⁷

Elefantupploppet i Skänninge

Till Olofsmässomarknad i Skänninge hade sällskapet hunnit i augusti. I Skänninge, ca 30 mil från Stockholm, hade Gautier fått hyra ett rum i rådhuset. Staden, som vid denna tid hade ca 800 invånare, fick sin befolkning ökad med talrika besökare under marknaden som började måndagen den 11 augusti. Genom ett protokoll från en extra sammankomst med magistraten i Skänninge¹⁸ äger vi en detaljerad kännedom om de oroligheter, "elefantupploppet", som utbröt i rådhuset. Den i byggnaden församlade allmogen klagade inför borgmästaren på att en utlänning fick skaffa sig pengar genom att visa ett sådant djur och att grindstolpar hade måst nedhuggas för att elefantvagnen skulle kunna komma fram till staden. Borgmästaren, herr Weidling, bemötte kraven på sänkt entréavgift med argumentet att "det berodde på en hvar att låta bli se djuret om han fann sin nyfikenhet för dyr."

Borgmästaren lyckades till slut med hjälp av några officerare och ståndspersoner att driva folket ur rådhuset och stänga porten. Den "stort samlade Menigheten", varav en del stod på taken till marknadsstånden närmast rådhuset, började då kasta stenar som bars fram i knyten. Bombardemanget varade i ungefär två timmar. Alla fönster åt torget förstördes och borgmästaren och flera andra personer inne i rådhuset träffades av stenar. Slutligen lyckades komminister Sundelius från Heda lugna folkmassan genom att framhålla situationens allvar. Borgmästaren med följe fick lämna platsen. Därefter bröt sig massan in till elefanten och "sågo hela eftermiddagen till långt in på aftonen utan betalning."

Under tumultets inledning fräntogs Gautier 60 Riksdaler ur bröstfickan. Agazzi, som inhyst sig med markattor och hundar hos källarmästare Liwin, tvingades också ge gratisföreställningar. Vid förhören inför magistraten märktes ovilja att vittna mot allmogen: "stadstiskalen Abergsson

äfwen förkallad säger sig icke hafwa wågat wara närvarande wid bullret, och har sig ingenting härom bekant." Till marknadens andra dag inkallades en militär styrka på 20 man, och lugnet återställdes. Enligt rykten hotade allmogen att bränna ned Skänninge om åtal väcktes. Någon rättegång mot de upproriska lär inte heller ha blivit av.¹⁹

Mot okänt öde

I Köpenhamn upphör spåren av elefanten. Christina Juliana Wargentin, som såg elefanten i Stockholm 1804, uppger i sin dagbok att det arma djuret under Köpenhamns belägring 1807 "blef blesserad af en bombe".²⁰ Dessförinnan hade ett rykte spritts av en tidning i staden att elefanten dött, "formodentlig af for megen appetit". Men Gautier utställde då djuret på Vesterbro.²¹

Efterforskningar i såväl Avignon, Frankrike som i Köpenhamn har inte kunnat skingra vår okunnighet om vare sig elefantens vidare öden eller ägarens. Vi frestas att citera Sven Hirn, Helsingfors, heroisk pionjär i nordisk cirkusforskning:

"Ur genealogisk synpunkt kan man dock inte tänka sig ett intrikat arbetsfält än att försöka utreda cirkusmänniskornas inbördes familjerelationer. Det är en exklusiv sport som kan förliknas vid nöjet att jaga den vilde snömannen i Himalaja: fotspår finner man nog, men villebrådet går inte att fälla. För att veta allting borde man gå igenom kyrkböckerna i hela norra Europa, Island möjligen undantaget. Misstag i slutsatserna är således inte blott möjliga, de är rentav sannolika."

Litteratur

En allmän introduktion till elefantens zoologi och kulturhistoria finns i Richard Carrington: *Elephants. A short account of their natural history, evolution and influence on mankind*. London 1958. Den innehåller en utförlig bibliografi.

¹⁹ Rolf Karlbom, *Hungerupplopp och strejker 1793—1867*. En studie i den svenska arbetarrörelsens uppkomst. Lund 1967. s. 89.

²⁰ Sixten Rönnow, *Det gustavianska Stockholm, speglat i mamsell Wargentins dagbok (Gustavianskt. Studier t. Sigurd Wallin, Stockholm 1932, s. 433)*.

²¹ Eiler Nystrøm, *Offentlige Forlystelser i Frederik den Sjettes tid*. II. Köpenhamn 1913, s. 58 ff.

¹⁶ Utdrag af Protokollat hållit å Skeninge Rådhus den 14 Aug. 1806. Skänninge Stadsarkiv. VLA.

¹⁷ Quensel i not 2 a. a., s. 30.

¹⁸ Se not 16.

De exotiska djuren i Stockholm har skildrats av Gösta Berg i artikeln Lejon, kameler, apor och andra exotiska djur i det gamla Stockholm. (Svenska kulturbilder. N. F. 5:10, Stockholm, 1937, s. 313—336).

Jean Baptist Gautier berörs i två uppsatser av Sven Hirn: Konst och konst. Artistklanen Lehmann-Legat. (Skrifter utg. av Svenska litteratur-

sällskapet i Finland. Historiska och litteraturhistoriska studier 43, Helsingfors 1968, s. 205—285.) Konstberidarsällskap i Finland. Ett bidrag till nordisk cirkushistoria. (Skrifter utg. av Svenska litteratursällskapet i Finland. Historiska och litteraturhistoriska studier 47, Helsingfors 1972, s. 160—226.)

Summary

The Visit of the Elephant

The first time an elephant was shown in Sweden was in Stockholm in 1804. Along with, among other animals, 6 guenons and 4 parrots, it formed part of a menagerie owned by the Prussian subject B. Gautier, born in France, and the Italian A. Agazzi. The elephant, which was said to have been captured in Ceylon, had been purchased in London and had for 6 years been shown around Prussia, Poland, and Russia. It arrived in Sweden by boat from Åbo in Finland.

Advertisements told of the various tricks performed by the elephant. As a result of the visit, a Swedish zoologist published a booklet on the natural history of elephants (note 2). The interest of the public seems to have been great and the company stayed on in Stockholm from the autumn of

1804 to June, 1806.

When transported, the elephant was drawn on a broad waggon by 6 to 8 horses. On its way southwards from Stockholm, the menagerie in August reached the small town of Skänninge, where a great fair was then in progress. The visitors to the fair went to the mayor of the town claiming that the entrance fee to the elephant should be reduced. When this met with a refusal, the "elephant riot" ensued: the fair-goers threw stones at the windows of the town hall and enforced a free entrance to the elephant. Later the elephant is reported to have been in Copenhagen in 1807, its subsequent fate being unknown.

(English translation N. Stedt)

ÖVERSIKTER OCH GRANSKNINGAR

Karin Johannisson: Magnetisörens tid. Den animala magnetismen i Sverige. Engl. summary. Diss. Studier och källskrifter utgivna av Lärdomshistoriska samfundet, nr 25. Almqvist & Wiksell. Uppsala 1974. 261 s., ill.

Föreställningar kring magneten som läkande kraft anses vara gamla liksom deras förankring i mystik. Men på 1770-talet lanserade den österrikiske läkaren Franz Mesmer s. k. animal magnetism — en ny teori, till synes rationell, kring magneten som läkemetod. Varje organism sadades vara beroende av ett magnetiskt ämne, som uppfyllde hela universum och vars väl avvägda fördelning i kroppen var ett villkor för hälsa. Sjukdom innebar, att den magnetiska balansen var störd. Denna harmoni skulle magnetisören återställa. Behandlingen var kollektiv. Patienterna satt runt ett vattenfyllt kar, ur vilket långa järnstänger stack fram. Stången förmedlade den magnetiska kraften och pressades mot det sjuka stället på kroppen. Tystnad och halvmörker rådde, då och då vidrörde magnetisören patienterna. Suggestionseffekten var våldsamt. Patienterna darrade och grät för att slutligen nå målet — den konvulsiva krisen.

Animal magnetism behandlas i den ovan angivna avhandlingen av Karin Johannisson, framlagd i ämnet idé- och lärdomshistoria vid Uppsala universitet. J:s syfte är främst att "belysa de idékomplex, strömningar och grupperingar magnetismen kom att knytas till i Sverige för att mot denna bakgrund söka visa hur magnetisörerna lyckades bringa de magnetiska fenomenen i överensstämmelse med tidstypiska teorier och föreställningar" (s. 7). Två problem antyds: magnetismens "förvirrande förmåga att låta sig omgestaltas efter olika syften" samt "den paradoxala underström av mystik som växte sig stark under upplysningens förnuftsytta" (s. 7).

J. beskriver, hur animal magnetism snabbt slog igenom på kontinenten. Metoden sågs som ännu en naturvetenskaplig upptäckt. Men snart angreps den hårt av upplysningstidens filosofer och vetenskapsmän som ett av tidens många ockulta fenomen. I Frankrike tillsatte myndigheterna

två kommittéer bestående av ledande läkare och vetenskapsmän med uppgift att pröva metoden. Då det magnetiska ämnet inte kunde påvisas, förklarades animal magnetism för inbillning och alla läkare förbjöds 1784 att använda metoden.

Så beskrivs hur magnetismen därefter utvecklades i tre riktningar som alla tre fanns i Sverige på 1780-talet. Förutom Mesmers metod användes, också i botande syfte, hypnotisk sömn med paranormala effekter som följd. Den tredje riktningen, en spiritistisk, användes bl. a. av swedenborgarna och frimurarna i syfte att nå kontakt med och kunskap om en "andlig värld". Trots att positivt intresse fanns anser J., att inga läkare praktiserade metoden. Snart angreps den även i Sverige som ett ockult fenomen framför allt av upplysningsmannen Johan Henrik Kellgren. J. anser metoden krossad omkring 1800.

På en våg av romantisk naturfilosofi återkommer enligt J. animal magnetism på 1810-talet. Denna gång praktiserad även av läkare. J. behandlar främst lundaläkaren Pehr Cederschjöld. Denne formulerade en teori, som föregrep modern hypnosforskning. Han fastslog, att magnetismens värde bestod i att psyket stimulerades så att fysiologiska processer igångsattes, som i sin tur stimulerade kroppens självläkning. Den avgörande faktorn var psyket eller viljan. Debatten blev häftig och majoriteten förklarade, att effekten bara var inbillning. När Cederschjöld omkring 1820 upphörde med metoden och när intresset, enligt J., upphört i Sverige, hade metoden just erkänts i Preussen.

Kortfattat beskriver J. därefter, hur debatten återkom på 1860-talet föranledd av en ambulande magnetisör, som samlade stora folkskaror kring sin verksamhet. Läkarkåren enades om ett officiellt förkastande. Åter tynade intresset bort enligt J. för att återkomma först på 1880-talet i samband med hypnosforskning och ett stegrad intresse för ockulta fenomen. Metoden erkändes nu som föregångare till hypnos.

J. menar, att tidigare försök att teoretiskt lösa magnetismens gåta inte lyckades slutgiltigt förrän nu, då den spaltades åt två håll: hypnosterapeutisk respektive spiritistisk och parapsykologisk forskning (s. 7). Och författaren drar följande

slutsats: Genom att tillåta sig samröre med swedenborgare och frimurare på 1700-talet och med naturfilosofi och spekulativ medicin på 1800-talet förstörde magnetismen i Sverige sina möjligheter att vinna läkares och vetenskapsmäns erkännande (s. 261).

J. redovisar inga principer för sina urval och avgränsningar i material, tid och rum. Källkritik och redogörelse för analysmetoder saknas. Bokens titel liksom förf:s inledningsvis uttalade syfte ger intryck av att magnetismens historia i Sverige överhuvudtaget skall behandlas. Detta är dock inte fallet, utan tyngdpunkten i avhandlingen ligger före 1820. Vad som förutom swedenborgarnas och frimurarnas magnetiska verksamhet i huvudsak behandlas är den ovan nämnde Cederschjöld, en magnetisör på 1780-talet samt debatten främst i vetenskapliga kretsar. I kronologisk ordning beskrivs detaljerat verksamheten. De agerandes uppfattningar kring magnetism hänförs enligt avhandlingens primära syfte till samtida idéer såsom spiritism, naturfilosofi, spekulativ medicin, men utan att sambandet närmare analyseras. Detta "samröre" utgör där efter J:s förklaring till ett vetenskapligt motstånd. De i förordet antydda problemen återkommer inte J. till.

I magnetismens historia förefaller två frågor främst varit av vetenskaplig vikt. Botade metoden eller var det inbillning? Hur skulle effekten förklaras?

När Mesmer lade fram sina teorier ansåg han själv, att de låg i linje med gällande vetenskapssyn. Denna, den s. k. mekaniska materialismen, hade växt fram samtidigt med att den empiriska forskningens metoder började tillämpas från medeltidens slut och allt fler av naturens s. k. under blev kända som fysiska lagar.

Universum sågs som ett lufttomt rum fyllt av materia. Kroppar uppstod genom sammanslutningar av materiepartiklar i ett system av ständig jämvikt. När det gällde att bestämma den objektiva verkligheten ansågs bara det existera som man hade förnuftiga och konkreta bevis för. Sinnena ansågs bedrägliga. Det som syntes existera visade sig ofta vara inbillning vid en empirisk prövning. Inställningen till verkligheten blev deterministisk, då ingenting ansågs kunna påverka skeendet. Även medvetandet ansågs vara av materia.

Samtidigt fanns en annan kunskapsteoretisk

syn — idealismen — med rötter i antiken. Den betraktades från slutet av 1700-talet som ovetenskaplig av de flesta vetenskapsmän. Idealismen kom till uttryck bl. a. i romantisk naturfilosofi under 1800-talet. Naturlagarna erkändes, men samtidigt ansågs allt skeende ytterst underordnat en högre princip — en natursjäl. Kartläggning av en objektiv verklighet var i princip omöjlig, då tolkningen av data var bunden till medvetandet, som var beroende av sinnena, varför all kunskap innerst ansågs subjektiv. Det sinnena uppfattade, även det som syntes irrationellt, erkändes existera. Såväl materialister som idealister var i sin metod i princip empirister dvs de samlade erfarenhetsmaterial. Det var i tolkningen de skilde sig åt.

Av J:s avhandling framgår, att de som trodde på animal magnetism anförde sina empiriska resultat och sökte ge dem en teoretisk förklaring i anslutning till rådande vetenskapssyn eller andra samtida idéer. En del avstod från en teoretisk förklaring. Sålunda hänvisade den svenske läkaren O. Ch. Ekman enbart till naturens under, då han redovisade sina empiriska resultat i en avhandling. Den bekante läkaren Magnus Huss omtalade först på 1880-talet, att han sedan 1840-talet använt metoden med gott resultat, men att han inte kunnat förklara effekten före 1880-talets hypnosforskning. Kritikerna, i regel materialister, inriktade sin prövning just på den teoretiska förklaringen. Då de inte fann något ämne avvisades effekten som inbillning. Cederschjöld var medveten om att den vetenskapliga kritiken var logisk. Men han fann den dogmatisk och skrev, att han tack vare den naturfilosofiska synen blivit medveten om förnuftets gränser.

Vad Ekman, Huss, Cederschjöld m. fl. troligen gjorde var, att de erkände existensen av det som deras sinnen uppfattade. Häri låg ett inflytande från naturfilosofien. Men samtidigt hade kritikerna övertygande visat, att det inte fanns något magnetiskt ämne och den naturfilosofiska teorien ansågs ju av de flesta som ovetenskaplig. Man kunde helt enkelt inte förklara och avstod.

Teoretiskt gick Cederschjöld senare längre. Han vederlade materialisternas tro på ett magnetiskt ämne liksom kritikernas, att effekten var inbillning. I stället förde han in en ny teori, där förklaringen låg inom individen. Det nya var synen på viljan och dess roll i verkligheten. Påverkad

av naturfilosofien avvisade han tesen, att medvetandet blott var materia och gav de empiriska resultaten en logisk förklaring. Det motsatsförhållande J. tecknat, att först omfattade Cederschjöld naturfilosofien, därefter arbetade han strängt metodiskt och fann lösningen, tycks inte förelegat.

J. har följande förklaringar till motståndet mot magnetism: att svagheten i Mesmers teorier "irriterade" samtida läkare, att Cederschjöld upphörde på grund av kollegernas bristande förståelse och beträffande Huss, att han egentligen själv hade samtidens syn på magnetism som "en dunkel och tvetydig naturkraft" samt att magnetismen hade "samröre" med idéer som spiritism och naturfilosofi. Men detta är inté tillräckliga förklaringar. Inte heller stämmer det att lösningen kom genom en uppsplätning på 1880-talet.

En nödvändig förklaring är däremot, att såväl förespråkare som kritiker gick fel genom att de var *blockerade* av rådande vetenskapssyn. En del letade efter ämnet, som skulle verifiera respektive falsifiera teorien. Hos andra medförde blockeringen att de inte kunde förklara. Och denna blockering tycks varit starkare i Sverige och Frankrike än i Preussen. Därför var det inte bara så, som J. skriver, att Cederschjöld föregrep modern hypnosforskning — han föregrep också en förändrad vetenskapssyn. När J. förvånat skriver, att Kellgrens argument var lika gångbara på 1810/20-talen som på 1780-talet är det inte förvånande — vetenskapssynen var densamma. Men J. behandlar *inte* magnetismen i relation till vetenskapssynen.

Det av J. antydda problemet om en paradoxal "underström av mystik" var ett omdöme, som redan Kellgren använde om sin samtid riktat mot de motståndare, som inte hade samma kunskaps-teoretiska syn som han själv. Magnetisörerna föreföll "sanna" vetenskapsmän mystiska och ologiska, medan de egentligen själva, blockerade av sin vetenskapssyn, bekämpade något i sig förnuf-tigt.

Men en blockering är inte heller en tillräcklig förklaring till motståndet. Det är också nödvändigt, vilket inte skett i avhandlingen, att *relatera magnetismens historia till sjukdom och vård i rådande samhälle*.

För att anlita en legitimerad läkare krävdes

köpkraft. Den hade enbart över- och medelklasserna och läkaren var i sin tur ekonomiskt beroende av dessa patienter. Det förefaller som om de perioder av debatt och magnetisk verksamhet, som J. redovisar inte bara sammanfaller med perioder med romantiska strömningar, utan även med perioder, t. ex. 1780- och 1810-talet, då traditionell medicin anses befunnit sig i kris och stagnation. I krisperioder prövades metoden som ett rationellt alternativ till traditionell vård. Läkarna hade vetenskapliga ambitioner, redovisade sina resultat i vetenskapliga skrifter och det blev debatt. För de läkare, som inte ifrågasatte traditionell medicin blev metoden ett konkurrerande hot och den avvisades som inbillning och ovetenskaplig. I hela Europa mötte magnetiserande läkare störst motstånd från sina kolleger. I Sverige tycks motståndet varit så stort, att magnetisk verksamhet skedde under tystnad mellan kriserna.

Underklasserna däremot saknade köpkraft att anlita läkare. Genom traditionsuppteckningar vet vi, att den folkliga läkarvården långt in på 1900-talet ombesörjdes av s. k. kloka gummor eller gubbar eller andra lekmän. Lekmän utövade även magnetism, ofta hänvisande till Cederschjöld såsom "expert" men för övrigt i mer eller mindre "ovetenskapliga" former. För underklasserna var det inte fråga om sviktande tilltro utan alternativ till vad andra lekmän hade att erbjuda och liksom för patienter ur de övre klasserna en rationell handling vid sjukdom. Förutom i det botande syftet användes ju magnetism av spiritister och (i avhandlingen obeaktat) i roande syfte av ambulering trolldoktorer i magnetiska illussionsnummer. Till kritikernas argument om ovetenskaplighet och inbillning fogades sålunda kvacksalveri, ockultism, taskspelarkonster m. m.

Före erkännandet varnade läkare för metoden — *efter* för magnetisörer, som inte var läkare. Läkarnas argumentering speglar konkurrensen om patienterna: före erkännandet mellan läkarna efter gentemot lekmännen. Underklassernas köpkraft steg successivt, de blev presumtiva patienter för en växande yrkeskår. Påståenden om ovetenskaplighet, ockultism m. m. förklarar inte det vetenskapliga motståndet utan är kritikernas argument i debatten. J. borde analyserat eventuella motiv bakom argumenten.

J:s källmaterial härrör främst från medicinska

och vetenskapliga kretsar. De magnetisörer J. behandlar är de som främst föranledde debatt och därmed gav nedslag i detta material. Men förf. nämner i förbigående många andra magnetisörer vid namn. Dessa har troligen av olika skäl inte lämnat mer spår än så i detta källmaterial och då behandlar inte heller J. dem. Men därmed förbiser hon *en trolig kontinuitet* i verksamheten i stället för enstaka uppsving i debattperioder.

Magnetismens förvirrande förmåga att omgestalta sig — J:s andra antydda problem — förefaller såsom den i avhandlingen ter sig för henne bl. a. vara en följd av att hon kronologiskt följer en typ av källmaterial, där debatt ömsom sker p. g. a. spiritister ömsom p. g. a. magnetiserande läkare. En analys av magnetismens roller i samhället skulle visat, att magnetismen levde olika liv samtidigt med fast förankring i skilda ekonomiska klasser, där köpkraften avgjorde t. ex. den medicinska vårdens utseende.

Metodiska och källkritiska brister gör, att Karin Johannissons beskrivning och förklaringar måste kompletteras samt slutsatsen ifrågasättas. Förutom konkurrerande intressen torde den viktigaste förklaringen till motståndet vara en blockering p. g. a. rådande vetenskapssyn. Innan vetenskapsmännen bröt med den mekaniska materialismen och erkände ett dialektiskt förhållande mellan materia och psyke — i detta fall psykets roll i läkeprocessen — föreföll de magnetiska fenomenen ovetenskapliga, irrationella samt oförklarliga.

Ingrid Millbourn

Danske båttyper. Opmålt og beskrevet af *Christian Nielsen*. Søhistoriske Skrifter VII. Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg. København 1973. 152 s., ill.

När man på olika håll i Norden började att genomföra mera systematiska undersökningar av den äldre folkulturen yppade sig behovet av lämpliga metoder att dokumentera sådana ting som byggnader och liknande större anläggningar som endast i begränsad omfattning kunde säkras genom tillvaratagande av föremålsoriginal och som vid publicering kräver mera än en enkel bild. Ifråga om byggnader blev det därför redan tidigt praxis att göra dokumentation med samma hjälpmedel som vid arkitektoniska nykonstruktioner,

dvs. genom ritningar med plan, sektioner och fasader.

När det gällde båtar blev det hela lite mera komplicerat. Fortfarande presenteras båtar i kulturhistorisk litteratur ungefär som om de vore jämförbara med vanliga byggnader i motsvarande storleksordning såsom en vedbod eller ett hemlighus, med en plan eller fasadritning jämte en eller annan sektion. Ändå är det flera mansåldrar sedan man på olika håll i Norden kommit till insikt om att en båt, för att dess form skall kunna riktigt återges, kräver en redovisning efter samma principer som skeppsbyggnadsingenjören använder, ett tredimensionellt grafiskt system i form av en s. k. linjeritning med plan, profil och spantruta.

Den som först genomförde insamling i större skala av folkliga båttyper enligt denna princip var norrmannen Bernhard Färøyvik med början under 1920-talet. Efterhand kom sådana insamlingar genom uppmätningar till stånd även i de övriga nordiska länderna såsom i Danmark och Sverige fr. o. m. slutet av 1930-talet. Allt som allt torde det för närvarande föreligga bortåt ett tusental någorlunda fullständiga uppmätningar av nordiska "folkliga" båttyper.

Detta inte oansenliga material har hittills varit endast delvis publicerat, kringspjutt i diverse avhandlingar och tidskriftsuppsatser. Först nu föreligger en samlad utgåva med en del av dessa uppmätningar, nämligen de som samlats inom Danmark genom Handels- og Søfartsmuseet på Kronborg.

Det är ingen tillfällighet att Danmark kommit först med en sådan publikation. Bland vetenskapligt arbetande institutioner inom det maritimhistoriska fältet har Kronborgsmuseet sedan länge framstått som det främsta i Norden. Initiativtagare till såväl insamling som publikation har varit museets tidigare chef museumsdirektör Knud Klem, och den som genomfört arbetet konservator och modellbyggaren Christian Nielsen, sedan ett 20-tal år fast knuten till museet. Ursprungligen båtbyggare av gammal skeppsbyggarefamilj har han efterhand förvärvat en omfattande specialkompetens genom skeppsbyggetekniska och historiska studier ävensom resor i Europa. Uppmätningarna och övrig dokumentation i anslutning till dessa har tillkommit under en lång följd av år, många av dem redan innan han blivit fast knuten till museet. Inalles omfatt-

tar materialet ett 100-tal objekt, varav ett urval på 41 stycken presenteras i boken.

Detta urval har gjorts av en redaktion där förutom museets båda vetenskapliga medarbetare Henning Henningsen och Hanne Poulsen även ingått museumsinspektören vid Nationalmuseet Ole Crumlin-Pedersen. Den verkställande redaktören för arbetet har varit stud.mag Palle Christiansen, som också utarbetat texten på grundval av Christian Niensens material.

Efterhand som redigeringsarbetet fortskridit har urval och disposition genomgått flera omarbetningar, vilket är högst naturligt med tanke på materialets omfattning och mångsidighet. Man får i inledningen veta att såväl en rent regional som ett slags kombinerad historisk-typologisk-geografisk grupperingsmetod prövats utan att några rimligt naturliga sammanhang gestaltat sig. En på i huvudsak funktionsmässiga kriterier baserad uppdelning blev därför det slutliga resultatet och båtarna har nu förts samman i 7 grupper som samtidigt indirekt ger även en viss regional uppdelning: Sildebåde (sillfiskebåtar), Smakkejoller (sprisegelsriggade fiskebåtar från farvatten kring Lilla Bält och söderut), Drivkvaser (ålfiskebåtar med sump), Fjordbåde (fiskebåtar från Limfjorden och andra liknande farvatten), Vesterhavsbåde (fiskebåtar från Jyllands västkust), Kystfarere (små fraktskutor) och Servicebåde (tull-, lots- och liknande båtar).

För varje grupp finns ett inledande avsnitt på 5—6 sidor med en översiktlig skildring av det arbetsliv där båtarna ifråga hör hemma, liksom övriga viktigare fakta kring deras användning och utformning. Därefter presenteras varje båt för sig på vardera ett eller flera uppslag, där ritningarna återges på ena sidan och på den andra en beskrivning kompletterad med samtida bilder av likvärdiga farkoster i funktion. Detta bildkomplement är inte minst ägnat att imponera, genom sin fullständighet och höga vetenskapliga kvalitet.

Ett inledande kapitel har ägnats båtbyggeriet. Det behandlar framför allt dess teknik men i någon mån även organisatoriska förhållanden. Som avslutning följer en förteckning över samtliga föreliggande uppmätningar, vidare ordlista över facktermer jämte käll- och litteraturförteckning. Sist men inte minst viktigt kommer en fyllig resumé på engelska.

Det är klart att en redovisning av ett material som detta kan göras på många sätt och likaså

självklart är att mycket mera skulle kunna föras fram för att belysa dessa båtars del i sina olika maritima kulturkomplex. Författarna är mycket väl medvetna om detta men har valt att framlägga sitt urval i denna relativt knappa form med tanke på svårigheterna att på nuvarande forskningsnivå konsekvent genomföra ett mera omfattande vetenskapligt program. Materialet är trots allt ganska heterogent och forskningen rörande det maritima näringslivet ännu relativt ny.

Inom ramen för de givna möjligheterna får arbetet likväl sägas fylla mycket höga krav både ifråga om den goda redovisningen av materialet och den allsidiga behandlingen av ämnet. Det kommer också med all säkerhet att bli mönsterbildande för framtida utgåvor av liknande art.

Nils Nilsson

Mats Hellspong: Borlänge. Studie av ett brukssamhälle. Dalarnas hembygdsbok 1973. 179+36 s. Pris kr. 26:— + moms.

Museimännen har egentligen ingen avundsvärd lott. De skall kunna administrera och ekonomisera, föreläsa och vara goda middagstalare. Utställningsverksamheten kräver inte bara baskunskap utan också en viss pedagogisk ådra och ett begrepp om hur reklamtecknaren skulle vilja lösa problemen. Till kraven hör också att till nödtorft medverka i museets ev. årsbok eller åtminstone formellt stå som dess redaktör. Får man tro museimännen själva bör de också få tid över till aktiva forskningsinsatser. Det finns egentligen inget skäl att räkna med att så särdeles många människor har alla de här kvalifikationerna. Att förverkliga intentionerna blir då i hög grad en fråga om att knyta goda medarbetare till sig. Mot den bakgrunden är verksamheten vid Dalarnas museum av stort intresse. Här är föremålsvärd och registrering synnerligen aktiv i Kulturarvets regi. Med det lilla häftet Människa-miljö i Dalarna fick man också ett uttalat forskningsprogram. Till de goda medarbetarna i det här sammanhanget får man räkna bl. a. Åke Daun, Mats Hellspong och Orvar Löfgren, som menade att forskningspolitiken borde inriktas på olika lokala studier: staden, bruket, stationsområdet, jordbruksbygden och turistorten. Perspektivet skulle bli tämligen snävt och omfatta de sista hundra åren. Tyngdpunkten borde ligga på att belysa sociala och ekonomiska förhållanden

och om möjligt bestämma den kulturella särprägnen i ett samhälle.

Ett av bidragen skulle alltså behandla bruksamhället. Det blev Borlänge, som kan se tillbaka på en ungefär hundraårig historia. 1872 beslöt nämligen Bergslaget att lokalisera ett nytt järnverk dit. Man försökte koncentrera framställningen av tackjärn, stångjärn och järnmanufaktur. De nya götstålsmetoderna, besselmer- och martinprocesserna, spelade i sammanhanget en viktig roll liksom naturligtvis närheten till Dalälven.

Domnarvets järnverk bygger alltså inte på någon äldre brukstradition. Men självfallet fanns här viss bebyggelse redan när verket började ta form. Det var de båda jordbruksbyarna Borlänge och Domnarvet, som år 1872 hade 188 resp. 337 invånare. Att siffran i Domnarvet var så relativt hög berodde på sågverket, det första industriella inslaget i tunabygden.

En styrande faktor vid lokaliseringen av järnverket var självfallet också kommunikationerna. I början av 1870-talet växte järnvägarna fram. Därmed fick bygden en tredje samhällsbildning, nämligen det lilla stationssamhället Borlänge. När Mats Hellspong följer människorna i Borlänge under hundra år gör han det i tre olika snitt, i tiden och i rummet. Lokalerna blir alltså jordbruksbyn, stationssamhället och järnverket eller snarare sagt dess bostadsområde Hushagen. Snitten i tiden blir 1880 och sekelskiftet, medan själva 1900-talet utgör en tredje avdelning. Då växer de tre olika agglomerationerna successivt samman. De rumsliga intensivstudier, som tidigare varit vägledande, blir då svårare att genomföra. Istället riktar Hellspong sitt intresse mot folkrörelserna för att sedan efter en summering teckna Borlänges historia under 1900-talet, huvudsakligen med hänsyn till befolkningsutveckling och administrativa gränser. Just när det gäller bebyggelse och administrativa gränser hade det varit välgörande för den oinitierade att få en mer översiktlig bild vid sidan av de olika specialkartorna.

Stadens historia har sedan länge främst varit historikernas arbetsfält. Ambition har inte saknats, om man tänker på de olika mastodontverk, som sett dagens ljus. Något sådant har inte Hellspong skrivit. Han försöker redovisa ungefär hundra års utveckling på c: a 170 sidor. Det har han gjort på ett tämligen övertygande sätt,

kanske litet väl docerande, åtminstone vad beträffar de första avsnitten. Men utrymmet har alltså krävt viss sovring. I premisserna för studien låg att främst belysa ekonomiska och sociala förhållanden. Oavsett detta måste författaren ha stått vid en skiljeväg flera gånger med hänsyn till det utrymme, han haft till förfogande. I inledningen diskuteras just hithörande saker och själva uppläggnings. Valet av Hushagen, köpingen och byn blev naturliga för att visa på spännvidden i samhället. Tiden kring sekelskiftet var de olika områdena ännu tämligen gripbara och påtagliga samtidigt som ännu levande sagesmän kunde bidra till att belysa förhållandena. Avsnittet om utvecklingen före sekelskiftet får då närmast uppgiften att ge perspektiv och förståelse, medan bokens tredje del s. a. s. utgör en avrundning.

Själva uppläggnings av Borlängeboken får i och för sig stå för forskarens frihet. Men samtidigt belyser den svårigheten att rida på två hästar. En studie av den här karaktären skall alltså dels förmedla en tämligen lättläst och övergripande information till bygdens människor, dels penetrera vetenskapliga problemställningar med visst allmänintresse. När förf. säger att han med sin uppläggning "försökt finna en vettig kompromiss mellan den deskriptiva totalinventeringen och den starkt problemorienterade djupanalysen", är man inte helt beredd att instämma i detta. Därför att, som Hellspong säger, utrymmet knappast gör det möjligt att gå på djupet. Oavsett bredden i framställningen av förhållandena kring sekelskiftet får man egentligen inget grepp om människa eller miljö. Snarare har förf. som han säger "känt ett behov . . . att kunna frilägga olika sociala, ekonomiska och kulturella mönster" på ett sådant sätt att de blir isolerade. Man saknar alltså helheten, men också individen. Mot den bakgrunden ser jag Borlängeboken mindre som ett välprövat etnologiskt grepp än som ett försök till tvärvetenskap, som egentligen inte är någon tvärvetenskap. Därför att tvärvetenskap rimligen handlar om hur olika discipliner angriper ett ämne utifrån just sina speciella problemställningar. Tvärvetenskap är inte när historikern använder etnologens synsätt eller etnologen historikerns eller kulturgeografens. Men det hindrar inte att Mats Hellspong i vissa avseenden gett en både inträngande, stimulerande och väckande framställning.

Omkring 1870 fick alltså bönderna i Borlänge uppleva hur industrialismen gjorde sitt inträde. Vid sekelskiftet hade byn nära 500 själar, mer än en fördubbling på trettio år. Men ännu snabbara hade befolkningsutvecklingen varit i Domnarvet. Den gamla kronoegendomen Hushagen, där järnverkets bostadsbebyggelse successivt sköt upp, hyste endast 27 personer 1872, vid sekelskiftet var siffran över 2.500. Inflyttningen var alltså kraftig, men det var också utflyttningen, som i många fall gick till Amerika. Av de 679 personer, som lämnade Stora Tuna socken 1888 emigrerade inte mindre än 225. Genom ett studium av flyttnings- och husförhörslängder kan Hellspong visa att det var i ganska liten utsträckning järnverket rekryterade sina arbetare från just själva bygden.

De kom istället från andra delar av Dalarna, från Värmland, i åtskilliga fall från andra landskap. Den ofta utbredda missuppfattningen att järnverkets arbetskraft till största delen skulle ha utgjorts av personal, som friställts i samband med den stora bruksdöden, avfärdar författaren. Genom att följa husförhörslängdernas uppgifter om barnens födelseorter, får han istället fram att bruksarbetarna åtminstone kring mitten av 1800-talet var en synnerligen rörlig arbetsgrupp: "Man får en bild av en vanemässigt rörlig befolkning, som ständigt är beredd att pröva möjligheten att få det bättre på andra orter."

Säkert har detta konstaterande relevans också för andra bruk, längre tillbaka i tiden. En intressant fråga i det här sammanhanget är emellertid inte bara problemställningen kring geografisk mobilitet utan också "social". Framställningen gör det svårt att fastslå hur pass specialiserad arbetskraften var vid järnverket. Kanske hade man enbart användning för direkta specialarbetare. Det skulle i så fall möjligen förklara det redan omnämnda faktum att mer än 200 personer utvandrade från socknen år 1888 samtidigt som 524 flyttade in. Just detta år hade Stora Tuna ett flyttningsunderskott om 155 personer, vilket kanske antyder ett större orsakssammanhang. Men frågan och problemet kan ändå få kvarstå: är det två, just vid denna tidpunkt, till synes oförenliga världar som möts? Vilka medvetna eller omedvetna barriärer är det, som hindrar övergången från den ena yrkesgruppen till den andra? Den sociala verkligheten under industrialismens första skede just i det här avseendet, är i

själva verket en kanske väl så viktig fråga för etnologen som att kartlägga flyttningsfälten. Den uppgiften är förmodligen kulturgeografen bättre rustad för.

Det är alltså främst sekelskiftets Borlänge vi möter i Hellspongs studie. Här är skildringen detaljrik och initierad men samtidigt också problemorienterad. Arbetarnas Hushagen, köpmännens och hantverkarnas stationssamhälle och bondbyn Borlänge, så vill man gärna fatta det område, som 1944 blev Borlänge stad. Ett område, som rimligen måste vara mångfacetterat och präglad av kulturell variation. Så stor tycks dock inte skillnaden ha varit rent ekonomiskt. I Hushagen låg medelinkomsten på 1.136 kronor, i köpingen var den nästan exakt densamma. Men självfallet var gapet stort mellan olika personer inom de båda områdena. Nio personer av de 494 i Hushagen tjänade mer än 3.000 kronor, däribland tre arbetare. Drygt hälften låg i skiktet 1.000—2.999 kronor medan ca 43 % tjänade mindre än ett tusen kronor per år. I köpingen var spridningen något större, här fanns alltså fler högre inkomstagare men samtidigt var det inte mindre än 62 % av de 315 taxerade, som låg under 1.000 kronor. Själva köpingen var alltså mindre homogen inkomstmässigt. Det är alltså tydligt att särdragen knappast kan indikeras rent ekonomiskt.

Järnverket tycks ha varit något av en pionjär när det gällde "företagshälsovården". Ett uttryck för detta var den bostadsundersökning från 1905, som Hellspong använt för att belysa den allmänna bostadsstandarden. Bostadsfrågan löste Domnarvet som många andra industrier genom att låta uppföra särskilda tjänstemannabostäder och en kasernbebyggelse. En gynnad ställning hade människorna i den s. k. Förmansraden, de hade i regel minst två rum till sitt förfogande. I småhusen på Hyttsidan hade man däremot bara övervägande bostadskök liksom i de äldre kasernerna. Här bodde det i medeltal 3—4 personer per rum. Trångboddheten tycks ha tilltagit avsevärt under 1800-talets sista decennier och förhållandena blev självfallet inte bättre genom att många av arbetarna hade skiftarbete. I något enstaka fall har förf. hittat exempel på att en tolvbarnsfamilj bara disponerat bostadskök.

Om byggnaderna i Hushagen hade järnverket som ägare, var däremot fastigheterna i köpingen med få undantag privatägda. Det var också van-

ligt att ägaren bebodde sin fastighet. Den inrymde ofta butik i undervåningen medan ägaren kunde bo på första eller andra våningen, ev. hyrde han också ut någon lägenhet eller enstaka rum. Eftersom förf. inte haft något material, motsvarande det som stod till förfogande för bebyggelsen i Hushagen, blir skildringen av bostadsförhållandena i köpingen mindre detaljerad. Men exemplen antyder att bostadsstandarden här i många fall knappast var bättre än i Hushagen.

Ser man däremot till hushållens storlek finns det en betydande skillnad mellan Hushagen och Borlänge. Bebyggelsen i Hushagen var uttryck för en medveten politik från Järnverkets sida. En centraldirigering, som av allt att döma också omfattade själva anvisningen av bostäderna. I Hushagen bodde främst man, hustru och barn. Antalet barn kunde självfallet variera. Främst möter vi en familj med upp till två barn, men upp till fyra barn var nästan lika vanligt. Mer än sju var dock tämligen sällsynt. I enstaka fall fanns också tjänstefolk, men då närmast en piga, som fick fungera som husmor om arbetaren var änkeman. Något utrymme för ex. far- eller morföräldrar fanns det dock knappast.

Man, hustru och barn var den vanligaste hushållstypen också i köpingen, men här var det nästan lika vanligt med ensamstående som hade hushåll. Också gruppen kvinna med barn fanns representerad i större utsträckning i Borlänge. Naturligt nog, eftersom det fanns större utkomst-möjligheter här för en kvinna. Däremot kan man inte spåra något tydligt samband mellan förekomsten av tjänstefolk och den taxerade inkomsten. Visserligen hade läkaren, disponenten och handlanden piga men det hade också i många fall personer, som endast taxerade för omkring 1. 000 kronor per år. Kanske har förhållandet i själva verket varit något annorlunda. Längderna ger ex. inte någon anvisning på var de arbetade, som står skrivna som ensamstående. Kanske har också hemmadöttrarna här spelat rollen av en "dold arbetskraft".

Möjligen har den här redovisningen blivit alltför omfattande. Men Hellspongs detaljskräpa och forskningsresultat är verkligen värda att dras fram. Inte minst eftersom de belyser hur svårt det är att försöka fånga kulturmönster med hjälp av siffror och data. För visst fanns det sådana. Det visar Hellspong bl. a. genom att belysa ex.

användningen av tilltalsord och berätta om "by-slagsmål". Särarten i Borlänge, menar förf., ligger i att de olika delarna av staden hade en så olikartad karaktär. — "Mot den disciplinerade kasernstaden i Hushagen stod den oregelbundna, organiskt framvuxna bebyggelsen i köpingen och i byn. Mot en fast och patriarkaliskt administrerad stadsdel stod en liberalt vildvuxen." — Hellspong har bl. a. valt att studera dessa mönster med utgångspunkt från folkrörelserna. Väckelserörelsen hade börjat få fotfäste redan omkring 1860. Här blev Missionsföreningen med tiden något av en "ekumenisk" rörelse, som famnade över både bruk, by och köping. Metodismen var länge något av en medelklassrörelse medan baptisterna rekryterade personer med mera blygsam social position. Frälsningsarmén hade man tydligen lättast att få kontakt med, här var det religiösa momentet kanske inte lika påtagligt som hos andra väckelserörelser. Det borgerliga Borlänge tycks däremot ha sett med en viss skepsis på frälsningsarmén. Nykterhetsrörelsen räknade vid sekelskiftet inte mindre än åtta olika loger. Här förefaller IOGT mera ha attraherat arbetarna medan logen Hoppet av TO hade en bredare uppslutning. Var arbetarrörelsen hade sitt starkaste fäste är väl i och för sig självfallet. Men också här fanns divergerande linjer. Den liberala Domnarvets arbetareförening hade bl. a. haft cheftjänstemän som medlemmar. När arbetarrörelsen kring sekelskiftet får fotfäste sker en splittring och samtidigt blir det politiska inslaget mer påtagligt. Samtidigt skärps tonen mot de frikyrkliga som ansågs "löpa med limstången", dvs. ange agitatorer och socialister för förmännen i avsikt att skapa sig fördelar. Att väckelserörelsen skulle ha spelat någon större roll för arbetarrörelsen vad beträffar "föreningstekniken" menar förf. vara uteslutet. Däremot fanns det ett nära samband mellan arbetarrörelse och nykterhetsrörelse.

När man i våra dagar allt mer talar om "nätverksstudier" finns det anledning att med utgångspunkt från Hellspongs studie peka på hur pass komplicerat nätverket egentligen är. Det är inte någon varp med jämna, förutbestämda, inslag, som formar ett distinkt mönster. Inte ens varpen är helt given i form av några allmängiltiga ekonomiska eller sociala ramar. Själva inslaget står individen själv för!

Ake Werdenfels

Stora Malms sockenstämmoprotokoll 1728—1862, del I—XI. Utg. av *Hilding Hjelmberg*. Katrineholmsortens hembygdsförening. Katrineholm 1959—1974. 63 s. inledningar — 1.482 s. text och noter.

Genom Hilding Hjelmbergs försorg har ett väsentligt källmaterial rörande en bygds kultur och historia utgivits. Tidigare finns ingen så omfattande serie av sockenstämmoprotokoll publicerad varför det är ett betydande arbete som nu efter 15 år slutförts.

Från Stora Malms socken vid Katrineholm finns sockenstämmoprotokoll bevarade från och med 1728, men man vet att sockenstämmor även hållits tidigare. Den första gången ordet sockenstämma överhuvudtaget förekommer i det bevarade svenska källmaterialet är i en handskrift till Magnus Erikssons landslag från 1300-talet, men sockenmännens sammankomster går längre tillbaka i tiden och redan under 1100-talet fanns en indelning i socknar. I början är de frågor som behandlas främst av kyrklig art men efter hand blir ärendena även av annat slag.

I och med 1650 års privilegier för prästerskapet bekräftas dess rätt att hålla sockenstämmor och under denna tid vidgas stämmans arbetsfält. Förutom kyrkliga frågor som kyrkobyggnadens underhåll liksom val av klockare och annan kyrkobetjäning ålåg det sockenstämman att besluta om fattigvården. Vidare fastställde man gemensamma arbeten liksom tillsättandet av socknens gärningsmän, vanligen skomakare och skräddare. Sockenstämman dömde också i ärenden rörande sedlighet, iakttagande av sabbatsfrid m. m.

När Stora Malms sockenstämmoprotokoll börjar 1728 är det bland annat dessa ärenden som behandlas. Ofta ger sockenstämmoprotokollen en mycket levande bild av livet i socknen. Ingående diskuteras hur man ska efterhålla socknens hantverkare och få dem att göra ett "försvarligt" arbete. I Stora Malm var stämman också nitisk i sedliga frågor. Om tiden kring 1700-talets mitt skriver Hjelmberg att "Kyrkotukten upprätthölls hårt och stämman rannsade och utdömde straff för oenighet mellan makar, för löpande ur kyrkan innan gudstjänsten är slutad, för stim i och omkring kyrkan etc". Allra vanligast var dock ärenden rörande fattigvården och de byggnadsarbeten sockenmännen var tvungna att bidra till.

I protokollen från tidigare delen av 1700-talet framträder fattigvården i Stora Malm som relativt organiserad med flera hjälpformer som har sina rötter i medeltida metoder att lösa fattigvårdsproblemet. Det var först i och med 1763 och 1766 års hospitalsordningar som den obligatoriska kommunala fattigvården genomfördes och mot slutet av 1700-talet blir också frågor som sammanhänger med fattigvården allt vanligare på sockenstämmorna i samma takt som antalet obesuttna utan möjlighet att finna sin försörjning ökar.

När socknen stod för fattigvårdskostnaderna så hade det också blivit ett direkt intresse för allmogen att söka hindra personer som i framtiden kunde tänkas komma fattigvården till last att komma in i socknen. På stämmorna tas ofta som en särskild fråga upp "om i rotarne obchörigt inhysesfolk från andra socknar inflyttat". Så var till exempel fallet när man den 30 september 1810 samlats till höstens ordinarie sockenstämma. I protokollet berättas att "en man ifrån Östra Wingåker, Claës Mårdström eller Österberg kallad, sig upphåller hos aflidne soldaten Berggrens enka. En del af församlingens innevånare kände, at denne Mårdström eller Österberg ej vore fullt arbetsför, icke heller skickelig uti skräddare handtverket, hvilken han lærer något öfva; och när härtill kom, at han ej sökt eller vunnit församlingens tillstånd at sig här uppehålla ej heller något betyg om sin person företedt, thy beslöts, at Mårdström, genom sexmannen skulle alfvarligen tillsägas, at ofördrojeligen sig utur socknen begifva och om detta af honom ej hör-sammas, skulle man anlita kronsbetjening."

Först 1815 tillkom socknens första egentliga fattigvårdsstadga varigenom bland annat två fattigföreståndare blev ansvariga för att sockenbornas in naturabetalning för fattigvård fördelades till de fattiga.

Vilka av socknens invånare som utgjort menigheten vid sockenstämmorna har varierat. 1697 beslöt Kungl. Maj:t att "ingen utan Laga förfall, skal understå sig at blifwa ute ifrån Socken-stämman" men under olika tider och på olika orter har skyldigheten att närvara växlat. Den ovan nämnda bestämmelsen har antagits gälla alla som skulle bidra till prästens försörjning, dvs. alla hemmansägare, arrendatorer, torpare och krigsmän med torp (K. H. Johansson, *Svensk sockensjälvstyrelse* . . ., 1937, s. 191), men det före-

kom att drängar och pigor deltog. Diskussionerna gällde ju i många fall ärenden då det var i de beslutnas, och även prästens, intresse att så många som möjligt av socknens invånare var närvarande och tog del av sockenstämmans beslut.

På samma sätt förhåller det sig med rösträtten. Generellt kan man säga att denna efter hand alltmer förbehålles de jordägande. I början gäller detta endast vissa frågor men så småningom blir sockenstämman alltmer de jordägandes forum. 1817 får detta sin definitiva sanktion genom förordningen detta år om sockenstämmor och kyrkoråd: vår första allmänna kommunalförfattning.

I en socken som Stora Malm var förhållandena speciella genom att så många bönder lydde under adeln. "Invånarne äro merendels frälsehemmans åboar, följakteligen mest alle godsen undergifne" skrev C. H. Uggla i sin Beskrifning öfver Stora Malms församling 1749 (Sömländska handlingar 2, 1935). På sockenstämman fick detta till följd att menige man ofta hade föga att säga till om. "När herrskaperna eller deras ombud sagt sitt, voro frågorna i allmänhet avgjorda", konstaterar Hjelmberg. Med tiden blev Eriksberg det största godset i Stora Malm och dess inflytande i socknen var mycket betydande. Under sig hade godset mer jord än alla andra i socknen tillsammans. 1777 fick Eriksbergs dåvarande ägare David Henric Hildebrand konungens brev på jus patronatus i socknen, varigenom han tillförsäkrades rätten att utse präst och tillätta klockare, organist och annan kyrkobetjäning i församlingen.

Rimligt är att sockenstämmorna, som Enoch Ingers påpekat, haft mindre betydelse i socknar där flertalet bönder varit landbönder under adeln (E. Ingers, *Bonden i svensk historia* 1, 1943, s. 330). Aldrig blev dock förhållandena som i många andra länder.

Det är i 1700-talets Europa något unikt att bondeklassen är kommunalt självstyrande till så stor del som i Sverige. Karl Marx drog sig inte för att anse den svenska bondeklassen inta en särställning i dåtidens Europa genom sin starka ställning mot feodaladeln. Det bör därför även ur internationell synvinkel vara ett intressant material som nu publicerats (för utländska jämförelser med den svenska kommunala självstyrelsen, se t. ex. E. D. Mellquist, *Rösträtt efter tjänst?*, 1974, s. 24—35).

Mot mitten av 1800-talet sker många för framtiden betydelsefulla förändringar i landsbygdens liv. 1842 beslutas om folkskolan, 1846 upphävs skråväsendet och lanthandlare börjar dyka upp. De kommunala frågorna har blivit allt fler och även antalet kommunala befattningshavare har vid denna tid ökat kraftigt i Stora Malm. Man hade i socknen två folkskollärare, barnmorska och fjärdingsman, brandrotmästare, brandfogde m. fl. En för tiden aktuell fråga var byggandet av järnvägar och 1853 beslöt sockenstämman att ge bidrag till en undersökning av förutsättningarna för en eventuell framtida järnväg. I Stora Malm skulle sedan de framtida Västra och Östra stambanorna komma att mötas och kring denna knutpunkt uppstod våra dagars Katrineholm.

1862 års kommunallagar innebar att den gamla socknen delades i två kommuner, en borgerlig och en kyrklig, och därmed var också grunden lagd för vår nuvarande kommunala förvaltning. Kommunalstämman behandlade den borgerliga kommunens ärenden, kyrkostämman alla kyrkliga ärenden. Från Stora Malm finns stämmoprotokoll bevarade i en obruten serie ända fram till nutiden, men i den nu föreliggande utgåvan har man gjort halt vid år 1862. Den allmänna utvecklingen alltifrån 1862 års kommunallagar över storkommunreformen 1952 till bildandet av dagens blockkommuner har närmare skildrats av Mats Rehnberg i Rig 1974.

Sockenstämmoprotokoll har i forskningen använts i flera skilda sammanhang. Carl-Martin Bergstrand hör till dem som effektivt utnyttjat sockenstämmoprotokoll för att skildra vardagen i Kulturbilder från 1700-talets Västergötland, 1—3, 1933—1935, liksom i många andra av honom senare utgivna skrifter. Redan 1923 skrev Ragnar Gullstrand en avhandling som han kallade Bidrag till den svenska sockensjälstyrelsens historia under 1600-talet. 1937 framlade K. H. Johansson avhandlingen Svensk sockensjälstyrelse 1686—1862, där han dock främst behandlar Linköpings stift. Eftersom sockenstämmoprotokollen från Stora Malm finns lätt tillgängliga har dessa kunnat utnyttjas vid uppsatsarbeten. 1972 framlade Ingrid Söderlind vid Socialhögskolan i Stockholm en uppsats om Fattigvården i Stora Malms socken i Södermanland åren 1728—1762 med utgångspunkt från sockenstämmoprotokollen.

Att sockenstämmoprotokollen har mycket att ge har jag själv erfarit då jag 1973 vid Stockholms universitet skrev en uppsats i etnologi om Skräddare och skomakare i Stora Malm åren 1728—1795.

Slutligen bör nämnas att ett registerband med sak-, person- och fastighetsregister har utgivits för att ingå som en inledande del till utgåvan av sockenstämmoprotokollen. Vid en genomgång av några av sakregistrets rubriker har jag funnit att detta ofullständigt speglar protokollens innehåll. Så tas till exempel under rubriken Sockenskräddare upp att *en* skräddare får avsked under perioden 1728—1795. Självt har jag i protokollen funnit tio belägg för detta under samma tid. Ett slarvfel återfinnes under rubriken Förvisning. Där står att "sockenskräddare, som snattat, avsättes och förvisas ur socknen", men i själva verket gäller det en skomakare. Felet blir inte bättre av att upprepas under rubriken Sockenskräddare. Även i personregistret har fel insmugit sig. Korpralen och skräddaren Olof Hane förekommer här åtta gånger, men faktum är att han figurerar flera gånger än så i sockenstämmoprotokollen. Tyvärr skulle jag lätt kunna ge ytterligare exempel på registrens ofullständigheter. Där emot verkar originaltexten vara noggrant återgiven och jag vill gärna instämma med utgivarens ord att "protokollen ge en god bild av många av de vardagens problem, som den tidens människor hade att brottas med."

Jan Garnert

Holger Rasmussen: Birgitte Gøyes enkestand 1—2. Forlaget Wormianum. Højbjerg 1974. 47 + 36 s.

Inventarieförteckningar av alla slag hör självfallet till våra viktigaste källor, när det gäller att bilda oss en föreställning om äldre tiders levnadsförhållanden och livsmiljö. Ofta har de upprättats i samband med dödsfall för att tjäna till ledning vid utskiftningen av det efterlämnade boet. Förtänksamma personer kunde redan under livstiden ordna med en sådan förteckning över sin egendom. Så var t. ex. fallet med priorn i S. Knuds kloster i Odense Christer Poulsen, som 1574 nedskrev en dylik, med vars hjälp man rum för rum i varje detalj kan rekonstruera hans

bostad med allt bohag (Danske Magazin 2, 1746, s. 80 ff.). Inventarieförteckningar kunde också upprättas i samband med av- och tillträdessyner på tjänsteboställen, t. ex. prästgårdarna. Men även när innehavaren av en förtroendeställning lämnade sitt fögderi i andra händer, var det angeläget att dokument upprättades som fritog företrädaren från ansvar och överflyttade detta på den nye. Av detta slag är de inventarier från svenska slott och kungsgårdar under 1500-talet som blivit flitigt men osystematiskt utnyttjade av forskningen.¹

De inventarieförteckningar som överinspekteraren vid det danska nationalmuseet dr Holger Rasmussen nu utgivit i ett litet läckert bokverk är närmast av sistnämnda slag. De är upprättade 1571 och 1573, vartill kommer två mera kortfattade sådana från 1565 och 1568. Avsikten har varit att fastställa vad fatburskvinnor och liknande befattningshavare hade att svara för. Behovet härav har varit så mycket viktigare som ägaren i detta fall förde ett rätt rörligt liv med uppehåll på olika platser.

Birgitte Gøye blev änka 1565, sedan hennes make Herluf Trolle avlidit av de skador han fick i sjöstriden vid Femern med svenskarna. Hon överlevde honom i nio år och utgivaren ger i sin välskrivna inledning besked om denna inte helt bekymmerslösa tid. Han kommenterar här också utförligt de olika inventarieförteckningarna och däri upptagna föremål. Till dokumenten fogas dessutom en för läsaren mycket nyttig ordlista.

Texterna är så vitt man kan bedöma utan tillgång till originalen omsorgsfullt åtegivna; endast på några punkter kan man misstänka att felaktigheter insmugit sig. De utländska orden framträder givetvis ofta i korrumpert skick. "Enn kappe, med røde pirsment", av utg. försedd med frågetecken, innebär givetvis att plagget var försett med snörmakerier (passementer). Tolkningarna av terminologien förefaller i de flesta fall övertygande. Men självfallet kan läsaren på en och annan punkt ha en avvikande mening eller åtminstone önska en närmare precisering. Jag nämner ett par exempel.

Utg. har fäst sig vid att i vissa fall utrustningen

¹ Framlidne professor Nils G. Wollin efterlämnade omfattande förarbeten till en framställning om bohag och husgeråd, grundade på en systematisk genomgång av hela det bevarade materialet av sådana inventarier.

av lakan hålles isär genom att det anges, hur många snörhål de olika exemplaren hade. Han tvekar om de hört till sängutstyrelsen eller använts vid dragning av bostadsrummen. I Sverige upphängdes lakan emellertid också i klädföråden dels mot den bakomliggande murytan dels framför och svepta kring de upphängda klädesplaggen.

I ordlistan förklaras det ofta förekommande ordet "sprange" som "udsyning i mønster evt. kombineret med flettebort". Denna definition ger ingen föreställning om den speciella teknik med ett slags genombrutna spetsar det här gäller (Agnes Branting i *Fataburen* 1907, s. 111 f.).

Utg. polemiserar mot Rune Norbergs framställning i *Kulturhistorisk Leksikon* om "salsler" som saltkar och menar, sannolikt med rätta, att detta ord och diminutiven "salsirken" snarare betyder såskoppar. Filologerna har observerat förhållandet och Vera Vollmer skriver om *salse ~ sauce*: "Auch wurde es trotz seiner Abstammung (altfranz. *salse = gesalzene Brühe*) schon frühzeitig auch von süssen Beigüssen gebraucht" (Beiträge zur Geschichte, Literatur- und Sprachkunde. Festgabe für Kurt Bohnenberger, Tübingen 1935, s. 364). Som utg. påpekar förekommer salsler och saltkar i inventarierna bredvid varandra, alldeles som i vår svenska 1600-talsdikt *Bröllops Beswärs Ihugkommelse*: "Faat af sten, tenn, træ, både smør-slan, saltzer och saltkar ———".

Ett par av bildunderskrifterna har råkat bli felaktigt formulerade. På det ståtliga porträttet av Birgitte Gøye bär hon inte någon vit underdräkt utan vitt förkläde och den vita list som ingick i den ståndsmässiga sorgdräkten. Och på den medeltida måltidsscenen i Høve kyrka är det inte "trekantede tallerkener" som ligger på bordet utan sådana bröd som kallades "treknust" eller på tyska *Dreitimpfenbrot* (Gösta Berg i *Folkeliv og Kulturlevn. Studier tillegnet Kai Uldall*, 1960, och Nils-Arvid Bringéus i *Kulturen* 1974).

Mycket mera skulle vara att säga om denna stimulerande och värdefulla skrift. Den kommer säkert att bli flitigt utnyttjad av kulturhistoriska forskare nu och i framtiden.

Gösta Berg

H. Arnold Barton: Letters from the Promised Land. Swedes in America

1840—1914. University of Minnesota Press. Minneapolis 1975. 342 s., ill.

Många har samlat och givit ut emigrationsbrev. Redan i *Emigrationsutredningen 1908—13* finns sådana. Albin Widén publicerade 1966 *Amerika-emigrationen* i dokument. Harald Hvarfner och Björn Hallerdt har redigerat *Amerikabreven berättar* (1962) resp. *Breven berättar om dalfolk i Amerika* (1966). Gunnar Westin gav 1932 ut *Emigranterna och kyrkan*, brev från och till svenskar i Amerika 1849—1892.

Nu föreligger ovan angivna volym författad av H. Arnold Barton, associate professor i historia vid Southern Illinois University i Carbondale. Boken har en utförlig notförteckning och är rikt illustrerad. Många av bilderna har dock setts i olika sammanhang tidigare, t. ex. Joseph Hansons bilder från South Dakota 1910 och återfunna av hans släkting Berton Hansson i Nässjö.

Barton delar upp boken i 3 huvudavsnitt: 1840—1864 *The Pioneers*, 1865—1889 *The great farmer-land in the West* samt 1890—1914 *Farm, forest, factory*. Urvalet av brev har han gjort för att som han uttrycker det återge spännande episoder, skarpa iakttagelser och tilldragande personligheter. Han tillstår också det vanskliga i att på engelska ge ut brev skrivna på svenska, ingen översättare torde nämligen kunna göra originalen rättvisa med dess förekomster av ålderdomliga lokala dialekter och högtidliga, rent bibliska vändningar.

Utöver breven återges utdrag ur dagböcker och resebeskrivningar etc. Barton noterar att många av breven skrevs då läs- och skrivkunnigheten var låg, men att likväl många gripande skildringar skrevs just av dem som var mer vana vid att hantera yxan, plogen och tvättbaljan än pennan. Lagen om allmän skolplikt 1842 fick en märkbar effekt genom att breven grammatiskt blev riktigare. Småningom blev breven kortare och korrektare i beskrivningen av Amerika.

Det tycks till en början ha varit en mer allmän tendens att måla en vacker bild av verkligheten än att tala om svårigheterna. Många brevskrivare var fyllda av uppskattning över den amerikanska naturen, ouppodlade marker, fiskrika sjöar etc. Den nya friheten gjorde dem hänfödda och de uppskattade den glättiga amerikanska livsstilen. Å andra sidan reagerade de mot falsk annonsering, svindlerier, korruption,

massakrer på indianer etc. Blandningen av nationaliteter fascinerades många av. I allmänhet stod man på god fot med yankees. Tyskarna uppskattades för deras flit, medan man skulle ha haft aversion mot irländarna. Kontakterna med indianerna var på det hela taget goda, även om man i de tidiga skedena stundom fruktade dem. Man reagerade vidare hårt mot slaveriet. Då immigrationen från syd- och öst-Europa tog fart under 1800-talets senare hälft, anser Barton att svenskarna betraktade sig som mer amerikaner än de nyanlända. Återbesök i Sverige blev småningom en realitet allteftersom kommunikationerna förbättrades. Emigrationen innebar inte längre ett oåterkalleligt steg såsom tidigare.

Barton tar också fram hur det stundom hävdats, att anpassningen till det nya landet krävde större uppoffringar av kvinnorna än männen. Men han tillägger att detta nog gällde gifta kvinnor med familj. För ogifta kvinnor var situationen snarare den omvända. Medelklassfamiljer i städer hade ofta hemhjälp och svenska flickor var där mycket eftersökta. Flickorna fann där till sin förtjusning, att de inte förväntades utföra något arbete utomhus som annars på landet, att de hade eget rum, hade vissa timmar ledigt och fick betalt per vecka.

Ett annat karakteristiskt inslag blev bildandet av svenska klubbar för ömsesidig hjälp vid sjukdom och för bistånd till nyligen anlända landsmän, vidare föreningar för sport och för körsång och musikband.

Utöver de kända svenska nybyggarområdena i Minnesota, Illinois, Iowa etc. tar Barton även upp andra områden, som delar av Canada, där svenskar dök upp efter fullbordandet av Canadian Pacific 1885 samt Alaska. Han erinrar också om hur det efter 1914 uppstod en stark reaktion i USA mot allt utländskt, hur man i kyrkorna i svenskbygderna övergick till att predika på engelska och om hur många av de nämnda klubbarna förlorade sin svenska karaktär.

Svenskarna förlöjligades stundom. De gillar inte amerikaniseringen i sitt eget hemland, och de odlar minnet av ett Sverige som de vet inte längre existerar. De nya emigranterna efter 2:a världskriget var mer kosmopolitiska och behövde inte heller läsa nyheter på svenska. De hade kommit från ett helt annat Sverige än det som de gamla lämnade. Därför har generationerna inte heller så mycket gemensamt.

H. Arnold Bartons bok har nyttiga sammanfattningar. Språkligt har han haft stora svårigheter att brottas med. Många av hans iakttagelser är träffsäkert gjorda och tål att begrundas.

Allan T. Nilson

Norveg. Tidskrift for folkelivsgranskning 17. Red.: *Olav Bø, Bjarne Hodne, Knut Kolsrud, Ragnar Pedersen, Hilmar Stigum.* Universitetsforlaget. Oslo 1975. 244 s., ill.

Även i svensk folklivsforskning är Norveg en ofta citerad tidskrift. Den har sedan den började utges 1951 innehållit viktiga etnologiska och folkloristiska bidrag, ofta av större omfång än vad som periodiska publikationer i regel har möjlighet att publicera. Den närmast föregående volymen (16, 1973) utgavs till Svale Solheims minne med omtryck eller översättningar ur hans produktion jämte minnesord av Olav Bø.

Med innevarande år har tidskriftens typografi varsamt förändrats. Mer genomgripande är dock den redaktionella omläggningen av innehåll. I en följskrivelse uttalar den utökade redaktionen sin förhoppning att "gjøre Norveg til et aktivt forum for norsk etnologisk og folkloristisk forskning". Den nya volymen visar hur detta är tänkt att realiseras: uppsatser som genom särskilt framhävanne av metodiken kan utgöra forskningsmodeller, forskningshistoriska översikter, inventeringar av forskningsuppgifter och i denna volym återgivande av de olika anförandena vid den senaste disputationen i ämnet. Den tidigare recensionsavdelningen är utelämnad men återkommer förhoppningsvis i följande volymer.

Det pedagogiska syftet understrykes av texternas täta uppgruppering med underrubriker och sammanfattningar. Särskilt förebildlig härvid är Knut Kolsruds uppsats *Gangvad och linebruk*. Det gäller två i Nord-Norge använda och ytligt sett likartade redskap för krokfiske motsvarande vad som i Sverige kallas långrevor eller backor. "Lina" är främst använd för torskfiske, "gangvaden" är ett specialredskap för hälleflundra. Den senare är det grövre redskapet, där — till skillnad från "linan" — känsorna med krok och bete påsattes först när redskapet lägges i sjön. Vid si-

dan om klarläggandet av olikheterna i form och användning har uppsatsen det metodiska syftet att visa resultatet av en sammanställning av två olika slags materiel med stor tidsskillnad: uppteckningar från området som svar på en frågelist i Ord och Sed 1935 (föregångaren till *Norveg*) och bouppteckningar från Nordland 1729—31 (inalles 250). Förf. drar härur slutsatser om redskapens ålder och förändringar.

Ragnar Pedersens uppsats *Ljåen*, en gjenstandsanalyse bygger till skillnad från *Kolsruds* bidrag enbart på form- och funktionsanalys av bevarade föremål (130 st.). Undersökningen är begränsad till Hedemarksbygden i sydöstra Norge. Avsikten är att se vilka faktorer som bestämmer liens form och vilka av dessa som är konstanta och vilka som varierar. Det är en metodisk mönstergill undersökning, vars slutresultat dock kan förefalla ganska självklart och gälla vilket redskap som helst: Så länge lien var ”inpasset i et fast institusjonalisert handlingssystem, som var forbundet med sociale rettigheter og sanksjoner” hade den en tendens att bli utformad så att den gav maximal effekt. Pedersen har även tillgodogjort sig den färiska ungerska *Atányavhandlingens* synpunkter på värderingar och prestige kring redskapen. Men en funktionsforskning bör inte utesluta även en blick på ett föremåls förekomst utanför det undersökta området. Det har funnits flera typer av lieskaft, ”*orv*”, i Norge. Och man kan fråga sig hur har Hedemark fått sin bestämda typ, i Sverige kallad *stjærtorvet* på grund av sitt bladformiga ändparti. Utformningen av detta saknar betydelse, säger förf. i sin slutsummering, men i en bildunderskrift anges, att avslutningen ”skulle være flat og glatt så den lå godt mot armen”, vilket naturligtvis inte är en oviktig sak. Utan en sådan funktion skulle *stjærtorvet* med sin för tillverkningen försvårande utformning inte ha levt kvar så envist här liksom på andra håll. Men var nu *stjærtorvet* i Hedemark en reliktföreteelse såsom i angränsande delar av västra och norra Sverige? Eller en yngre företeelse i jämförelse med andra norska områden (på Väst- och Sörlandet var kortliken länge i bruk)? De särskilda förutsättningar, vare sig det gäller markens beskaffenhet, tillverkningsmöjligheter eller grannskapspåverkan, som förelegat i det ena eller andra fallet hör ju också med i bilden.

Harald Beyer Brocks bidrag *Jakt och fiske* som

hovednæring på Hardangervidda vest utgör en modellstudie för redovisning av en till näringslivet begränsad fältundersökning. Denna var delvis av snabbkaraktär men medhann ändock att belysa, varför här under 1800-talet utvecklade sig en mer specialiserad jakt- och fiskehushållning med minskad husdjurskötsel. Andra problem som tas upp gäller resurserna från de skilda naturområdena på Hardangervidda, arbetsfördelningen mellan könen och arbetsårets rytm.

Åsmund Eknæs skriver om Skogen som ressurser i folkelig kultur, et forskningsemne. Underrubriken är missvisande så tillvida som det är skogsbruket såsom ett helt stort forskningsfält förf. kartlägger i sin uppsats, ursprungligen en föreläsning för magisterexamen. Provkartan på aktuella forskningsuppgifter är mångsidig: ägo- och brukningsrätt till skog, olika skogstypers utnyttjande för virke och bränsle, skogen och jordbrukets arbetsrytm, skog och hantverk, träindustri och konjunkturer etc.

En rad uppsatser utgöres av forskningshistorik inom skilda delar av ämnet. Så publicerar Gösta Berg det föredrag han höll vid det norska skidmuseets 50-årsjubileum på Holmenkollen 1973. Han ger där en översikt av ett halvt sekels skidhistoriska forskning i Skandinavien med många internationella utblickar, en forskning där han själv redan från början varit aktiv deltagare. Det starkt kontroversiella draget i den tidigare skidhistoriska forskningen har senare minskat genom tillväxten av säkrare grundmaterial. Ett sådant stadium har däremot ännu inte inträtt ifråga om *Drömkvædet*, norsk folkdiktsforskningens mest diskuterade ämne. Detta framgår av Olav Bøes *Draumkvedet—Kentnisse und Vermutungen*, delvis med stark polemisk spets. Men kanske kan en fortsatt undersökning av den kyrkliga förkunnelsen vid medeltidens slut belysa *Drömkvædet*s folkligt religiösa bakgrund och bli en motsvarighet till vad pollenanalys, C 14 eller dendrokronologi varit eller väntas bli för skidforskningen.

Andra översikter lämnas av Anna Helene Tobiassen i *Den biografiske metode* och av Anne Swang i *Trækk fra norsk sagnforskning*. Den sistnämnda slutar med Bjarne Hodnes doktorsavhandling *Personallistoriske sagn*, som hon f. ö. med väl stor kollegial entusiasm tidigare recenserat i *Ethnologia Scandinavica* 1974 (s. 176 ff.).

Positiva men mer nyanserade var också de

båda opponenternas anföranden vid Hodnes disputation i Oslo 1973, som nu oförkortade avtryckes i Norge liksom respondentens svar (i Norge avses tydligen inte som i Sverige att en disputation skall vara en fortlöpande dialog). Förste opponenter var Lars Hamre som inledningsvis efterlyser mer rätthistorisk litteratur i källförteckningen. Han kompletterar också respondentens arkivaliska källmaterial, utan att detta dock rubbar avhandlingens resultat utan snarare i vissa fall styrker den. Opponentens rättelser i den juridiska terminologin är oemotsägliga, däremot kan respondenten lättare avvisa kravet på att i en folkloristisk avhandling ytterligare följa ett ärendes gång genom de olika rättsinstanserna. Väsentligare är då opponenter framhållande av talionsprincipens ("öga för öga") starka betydelse för den folkliga uppfattningen av brott och straff.

I sin opposition har andre opponenter Olav Bø anledning att gentemot respondenten framhålla, att "det nye ikkje alltid er så nytt som ein vil ha det til". Han gör det med hänvisning till sin egen avhandling om S:t Olof och framförallt till ett citat efter Liestøl (s. 206). I min egen också i stort sett positiva rec. i *Rig* 1974 (s. 101) ansåg jag mig utan kännedom om vad som försiggått vid disputationen böra göra en liknande reservation: "Något så epokgörande nytt är det

dock icke fråga om." Med rätta påtalas också av andre opponenter en viss dogmatisk formalism i avhandlingen liksom benägenheten att "operere med nye omgrep når dei ikke synest ha nokon tydeleg funksjon" (s. 210). Respondentens svar på den sist anförda anmärkningen är svagt motiverat: "Til dette er å si, at termerne ["konstant" och "innehållsvariabel"] er et utslag av forsøket på å anvende strukturalisme i sagnforskningen." Här kan anmärkas med vidare syftning än det aktuella fallet: Man skapar inte en ny forskningsmetodik enbart genom att använda en ny eller inlånad terminologi.

Genom en väl genomtänkt redaktionell styrning synes årets Norge på ett utmärkt sätt fylla den ovan inledningsvis antydda målsättningen. I sin nya form har tidskriften möjlighet att bli till värdefull hjälp för forskningsundervisningen i ämnet vid alla de nordiska universiteten. Realinnehållet är genomgående norskt men metodik och resultat har en internationell allmängiltighet. Här finns visserligen en språklig begränsning, men ur nordisk undervisningssynpunkt är denna en klar fördel. Det är en chimär att tro, att i varje fall teori och metodik lika fattbart kan inhämtas på främmande (dvs. utomnordiska) språk.

Sigfrid Svensson

KORTA BOKNOTISER

Anita Liepe & Marian Ullén: Åseda och Älghults kyrkor. Sveriges kyrkor 157: Småland VI:1. Engl. summary. Stockholm 1974. 123 s., ill.

I skildringen av Smålands kyrkor har nu turen kommit till Åseda och Älghult, två grannförsamlingar i östligaste Varend. Det är två storsocknar, vardera med en ytvidd nästan som ett sydskönskt härads. Därför har de också stora tempelrum, byggda med plats för 6 à 900 personer. Åseda kyrka erhöi i stort sett sin nuvarande gestaltning vid sekelskiftet 1800. Interiören har sedermera undergått betydande förändringar, främst genom restaureringen på 1930-talet. Men grunden är medeltida. Däröf vittnar den kvarstående sakristian, som daterats till sent 1100-tal eller tidigt 1200-tal. Många inventarier har bevarats från den medeltida kyrkan, främst kanske ett senmedeltida altarskåp med ekskulpturer av helgonkonungen Olof och aposteln Andreas. Åseda var ett centrum för Olofskulten, och än i dag firas där under stor tillslutning Olsmässan söndagen närmast intill Olofsdagen 29 juli.

Älghults nuvarande kyrka tillkom i början av 1800-talet. Då revs den gamla medeltida träkyrkan. Endast sakristian av sten fick stå kvar och tjänar nu som kapell. Bland inventarierna kan nämnas ett medeltida triumfkrucifix och altartavlan av Louis Masreliez (ett ungdomsarbete från 1765). Skrämmande är att läsa om det öde som beskärdes nattvardskalken med paten av förgylt silver från slutet av 1400-talet. Vid en biskopsvisitation 1876 förklarade stiftschefen att de saknade "allt antikvariskt värde" och medgav att de fick försäljas. Församlingens pastor sålde dem sedan till en privat affärsman. Till all lycka påträffades klenoderna redan 1883 av riksantikvarie Hans Hildebrand, som förvärfvade dem till Statens Historiska Museum för — 180 kronor! Episoden ger en avslöjande bild av kulturminnesvärden för bara hundra år sedan.

Beskrivningen av de båda kyrkorna är utförlig och mycket omsorgsfull. Den följer det gängse schemat: först en kort men förträfflig inledning om socknen, så kyrkogården och kyrkobyggnaden i deras historiska sammanhang, därefter inredning och inventarier och slutligen utförliga noter jämte förteckning öfver använda källor och litteratur. Det behöfver inte särskilt påpekas att illustrationen är både rikhaltig och väl vald. Det ligger i sakens natur när det gäller ett verk av detta slag. Som

vanligt är emellertid korrekturläsningen bristfällig i fråga om boktitlar och författarnamn: t. ex. s. 57 kyrkolagen från 1688 (läs 1686), s. 62 . . . svenska folktro (läs: folkliv), s. 63 och s. 121 Linnel (läs: Linnell) och s. 120 Lindstram (läs: Lindstam). Även latinet är bekymmersamt: s. 23 tempore kan inte vara liktydigt med templum, och s. 50 reparants är inte latin (reparatus?). Det måste i båda fallen vara fråga om feltydning.

Hg Pl.

Karin Johansson: Då allt var jemnskiftadt. Seder och bruk kring dagjämningstiderna. LT pocket. Stockholm 1975. 176 s., ill.

Med ett citat ur Västgöotalagen som boktitel har Karin Johansson utgett i pocket sin doktorsavhandling från 1943: Folktraditioner kring vårdagjämningen med särskild hänsyn till kontinentala traditioner. Men omarbetningen är betydande. Avhandlingen har såväl förkortats som utvidgats, men framför allt har den omdisponerats. Den ursprungliga massiva avhandlingstexten har slagits ut på ett tjugotal kapitel kring vårens olika märkesdagar och sedvänjor. Särskilda avsnitt är tillagda bl. a. om kalenderstavar och namnsdagsupptåg.

Redan i början av 20-talet initierade C. W. von Sydow på sitt folkminnesseminarium i Lund forskning om bruk, föreställningar och talesätt kring kalendern. Det resulterade i spridda studier kring enskilda kalenderdagar. Till skillnad härifrån tog den ovannämnda avhandlingen allsidigt upp traditionerna kring en samlad grupp av märkesdagar. Det var nytt och ambitiöst att göra ett sådant brokigt och svåröverskådligt material till ämne för en doktorsavhandling. Det blev också en mångsidig bok omfattande både folksed, folktro och folkdiktning, dock med huvudvikten lagd på seder och bruk liksom i den nya utgåvan.

Vad som vidgade boken 1943 till en vetenskaplig avhandling utöfver en sammanställning av traditionsuppteckningar var de genomgående problemställningarna: förhållandet mellan svenskt och kontinentalt och mellan tryckt och otryckt i kalendertraditionerna. Och avhandlingen berörde också åtskilliga andra problem bl. a. i vilken utsträckning hithörande traditioner hade sin förankring i bonde- eller hantverksmiljö och där förf. delvis i motsats

till sin lärare starkt betonade hantverkstraditionernas betydelse. Här har förf. fått stöd genom senare forskning liksom i flera andra fall, där teser i hennes avhandling i början blev föremål för kritik. Främst gäller detta hennes framhållande av att 1500-talets finnbebyggelse i Värmland medförde en import av slavisk-finska traditioner. Med tillfredsställelse och med rätta kan förf. konstatera detta i sin nya bok. I andra fall synes hon kanske vara benägen att dra väl stora växlar på vidden av senare forskningsresultat. Att kyrkliga ceremonier påverkat folklig sed upphäver inte den ofta gjorda iakttagelsen, att en religion förgår men att dess riter består. Och även om sentida väderleksmagi hos oss mer haft karaktär av spontant uppkomna barnupptåg, är det å andra sidan ett välkänt faktum, att sådan magi med allvarstygnt syfte bedrivits av primitiva folk.

De ovan antydda problemkomplexen i avhandlingen är mindre framträdande i den nya avfattningen, som ju också har ett annat syfte än avhandlingen. Genom den starkare uppdelningen på olika kalenderdagar har den nya boken blivit lättillgängligare och mer svarande mot allmänhetens kalenderintressen. Notapparaten har också slopats; läsare som önskar källuppgifter har ju möjlighet — om ock med något besvär efter omdisponeringen — att finna sådana i den ursprungliga avhandlingen, då med författarnamnet Karin Danver. Till skillnad från denna är däremot populärupplagan försedd med en samlad litteraturförteckning. Den är också illustrerad.

S. S.

Dædalus. Tekniska museets årsbok 1974. Red.: *Sigvard Strandh*. 248 s., ill. Pris inb. kr 45:—

Varia. Förteckning över skrifter författade 1920—1974 av *Torsten Althin*. Tekniska museet. Stockholm 1974. 49 s.

Tekniska museet i Stockholm firade förra året sitt 50-årsjubileum och dess årsbok 1974 ägnades med anledning härav så gott som helt åt museets verksamhet och historia. Halvseklet har inneburit en storartad utveckling från den januaridag 1924, då, såsom det anföres i årsbokens inledning, "Torsten Althin började verksamheten vid ett tomt skrivbord på Ingenjörsvetenskapsakademien". Helt oförberett tillkom dock inte museet såsom framgår av Althins egen inledande skildring av förspelet. Till denna har fogats civilingenjören Richard Smedbergs rapport 1911 till Svenska Teknologföreningens museikommitté om förutsättningarna för skapandet av ett tekniskt museum. Sedan kom första världskriget emellan, men 1919 tillsattes en ny museikommitté

med Carl Sahlin som energisk och sakkunnig ordförande. Göteborgsutställningen 1923 med stora industrihistoriska samlingar blev avgörande. Det uppstod en dragkamp mellan Göteborg och Stockholm om var ett tekniskt riksmuseum skulle förläggas. Ingen av städerna kunde dock ställa upp de behövliga ekonomiska resurserna. I Göteborg fanns samlingarna. Men i Stockholm handlingskraften och den tog sitt första och lyckosammaste uttryck i att från Göteborgsutställningen förvärvades Torsten Althin, som så blev Tekniska museets skapare och dess chef till 1962.

Någon sammanfattande historik ingår inte i jubileumsskriften men delar av museets utvecklingshistoria belyses i årsbokens båda uppsatser om museets arkiv och om dess utåtriktade verksamhet. En kompletterande redogörelse för föremålssamlingarna har fått stå över till nästa årgång. Den främsta källan för en museihistorik är dock den långa serien av årsböcker; en översikt av "det som skrevs och de som skrev" hör till innehållet i föreliggande årgång.

Den ovannämnda tanken på ett tekniskt museum uppkom i samband med att Svenska teknologföreningen förberedde firandet 1911 av 250-årsminnet av Christopher Polhems födelse. Då uppsattes också en minnestavla i koret i Maria kyrka i Stockholm. I årsboken berättar redaktör Sven Jansson om dennas långa tillkomsthistoria, en sorglustig berättelse om beslutsfattarnas besvärligheter med teknikhistorisk anknytning. Det var nämligen i cementseriets dagar och fast inte ens experter ibland såg skillnad mellan gips och cement trodde man med Helgo Zetterwall att beständiga konstverk gick att skapa i det sistnämnda materialet.

Med anledning av 50-årsjubileet har också tillkommit en separat källskrift för Tekniska museets historia: Torsten Althins bibliografi. Althin är både fil. och tekn. hedersdoktor, lärdomstitlar bakom vilka ligger ett omfattande historiskt-tekniskt författarskap. Men i bibliografins början möter man framförallt samlaren och museiskaparen och material till frågan om hur man åstadkommer ett museum. På vad sätt kunna Sveriges urmakare bidra till Tekniska Museet? Tag vara på gamla rakknivar! Vad kan den kemiska industrien göra för det tekniska museet? Med väckelseartiklar av detta slag började Althin 1924 sin museala verksamhet i Stockholm. Det gällde att kamma in smått som stort, gammalt som nytt. Platen-Munters kylmaskin var aktuell 1926. Radion — ett museiföremål 1929. Detta entusiastiska, intensiva uppbyggnadsarbete kan man i bibliografin följa decennier igenom.

Men insamlingen krävde kunskaper för planeringen, förvärven ett mångsidigt vetande för tolkning och utställning. Artiklar av uppropskaraktär

varvas också tidigt i bibliografin med industrihistoriska bidrag: tjärbränningsmetoder, tegeltillverkning, oljeslageri, träpapper från 1700-talet, Ljusne masugn, Häfla hammarsmedja etc. — Bibliografins i och för sig intetsägande rubrik är i varje fall föga träffande ifråga om ett författarskap som har en sträng om än mångsidig koncentration kring teknologi och teknikhistoria. Boken avslutas med ett detaljerat stickordsregister.

S. S.

Erik Andrén: Simrishamn. En gammal stad på Österlen. Nordiska museet. Stockholm 1974. 109 s., ill.

Till glädje för resenären och den tillfällige besökaren i Simrishamn har Erik Andrén's Simrishamn, bebyggelsens och stadsplanens historia (1942) kommit ut i en —även den — rikt och vackert illustrerad nytgåva men nu i ett behändigt format Skriften är försedd med en modern karta samt en kartbeskrivning från 1750-talet

I den inledande diskussionen om stadsplanen avfärdas hypotesen, att Simrishamn skulle ha anlagts som en hamnstad till Tumathorp (Tommarp). Det är troligare, att det lilla samhället vid Tommarpsåns mynning utvecklades på grund av det givande sillfisket under äldre medeltid. Den medeltida stadsplanen kan ganska väl studeras på en kartskiss från 1657. Stadens tillbakagång vid nya tidens början gör, att tillståndet på 1650-talet tämligen väl stämmer överens med det senmedeltida. Bebyggelsen låg halvkretsformigt kring hamnen och skyddades inåt land av vallar och gravar. Någon strandbebyggelse förekom inte på grund av höststormarna. Torgets trapetsform har uppstått genom att Simris- och Tommarpsvägarna här möttes i en spetsig vinkel. Vid torgets norra ände ledde en bred passage till stadskyrkan, helgad åt S:t Nicolaus. En del av det medeltida gatunätet kan ännu urskiljas. Först i modern tid har anläggandet av järnvägen och esplanaden samt egna-hemsbebyggelsen i väster omskapat stadsbilden.

I ett avsnitt om byggnadsskicket konstaterar författaren, att det enda som erbjuds den av korsvirkesarkitektur intresserade är rent konstruktiva detaljer av samma typ, som förekommer på bondgårdarna i sydöstra Skåne. Numera finns det kvar ett fyrtiotal byggnader helt eller delvis uppförda med korsvirke. 1750 fanns i staden 178 privatägda huslängor varav 175 i korsvirke.

I Simrishamn tilldrar sig de privata byggnaderna större intresse än de publika. Den Bergengrenska gården vid Stortorget intar en rangplats och här kan man studera, hur en ämbetsman inrättat sin gård. Den karaktäristiska tredelningen med mangård, stallgård och trädgård skiljer ämbetsmannagården från handelsgården, där allt utrymme ägnas nyttan. Exempel på dylka gårdar är den Sjögrenska och den Kockska, båda vid Storgatan. Även hantverksgårdar finns bevarade. Den Strömska garvaregården tillhör numera Simrishamns kommun och är garverimuseum. Ytterligare ett antal gårdar och hus beskrivs instruktivt i ord och bild.

Med "Simrishamn" i handen kan turisterna tillbringa en intressant och lärorik dag i staden. Vad man saknar med tanke på den nya upplagens syfte är kanske en fylligare beskrivning av kyrkan och Österlens museum. En förteckning över sevärdheter i trakten skulle också ha varit till glädje för den tillfällige besökaren.

Med "Simrishamn" i handen kan turisterna tillbringa en intressant och lärorik dag i staden. Vad man saknar med tanke på den nya upplagens syfte är kanske en fylligare beskrivning av kyrkan och Österlens museum. En förteckning över sevärdheter i trakten skulle också ha varit till glädje för den tillfällige besökaren.

M M-A

Jukka Eenilä: Port Arthur. Turkulainen Työväenkaupunginosa 1900—1920. Schwedisches & Deutsches Ref. Turun Kaupungin Historiallinen Museo Vuosijulkaisu 34—35, 1970—1971. Turku 1974. 186 s., ill.

Undersökningen behandlar ett bostadsområde i Åbo — Port Arthur — som började byggas i början av 1900-talet och fick sitt vedernamn efter den för ryssarna i rysk-japanska kriget olycksaliga örlogshamnen i Manchuriet. Huvudsakligen befolkades stadsdelen av arbetare och hantverkare under undersökningsperioden 1900—1920. Till största delen var invånarna åbobor av andra eller tredje generationen.

Eenilä ägnar sig uteslutande åt den materiella kulturen och dokumenterar med planer och ritningar områdets bostadstyper och möbelinnehav. Författaren urskiljer vissa ekonomiska strata vad möbleringen angår men synes särskilt av det korta referatet att döma ha intresserat sig för jämförelser mellan den s. k. arbetarkulturen och allmogekulturen.

SBE

Carl Olsen: Minnesspånor från hyvelbänken. En karlstadsnickare berättar. Småskrifter utg. av Värmlands museum 10. Karlstad 1974. 130 s., ill.

Bokens författare är född 1889 i Köpenhamn, där fadern liksom farfadern varit grovsmeder — modern var däremot sörmländska. Barndomen tillbragte han i Christianshavn, och han blev tidigt faderlös. Efter ett par perioder som sommarbarn hos sin sväger, som var snickarmästare i Karlstad,

kom han 1903 i snickarlära hos denne. Fem år senare gjorde han sitt gesällprov, en toalettblåsa i tidstypiska jugendformer, av Hantverksorganisationen belönad med silvermedalj.

Under skrätiden skulle en nybliven gesäll stanna minst ett år hos sin läromästare men 1908 rådde inga dylika restriktioner. Storstaden Köpenhamn lockade — i synnerhet som han alltjämt var dansk medborgare och modern var bosatt där. Och ett par år senare, i juli 1911, började Carl Olsen sin treåriga gesällvandring, vars huvudstationer blev Berlin, München, Wien, Genève och Paris. Hemlängtan snarare än de hotfulla krigsmolnen drev honom hem, och i slutet av juli 1914 var han åter i Karlstad.

Därefter arbetade han på snickeriverkstäder i Stockholm, en tid som möbelritare och efter 1920 som slöjdlärare i Karlstad.

Då Carl Olsen lämnade sin mor i Danmark för att gå i snickarlära i Karlstad, fick han bl. a. denna förmaning av modern: "Ta aldrig något från någon annan, stjäla aldrig — jo med ögonen. Stjäla allt du kan med ögonen, var du går fram". Sällan har väl ett frö fallit i godare jordmån. Hans skildring av barndomsåren i Christianshavn och av lärotiden i Karlstad vittnar om en iakttagelseförmåga och ett detaljminne av ovanligt slag. Detta gäller i minst lika hög grad upplevelsena under den treåriga gesällvandringen i främmande land, då han och en yrkeskollega med hjälp av blygsamma resestipendier färdades från stad till stad — stundom med "Bummelzug" à 2 pfennig per km, dvs. godsvagnar med hårda träbänkar, men också till fots längs Rhen ända in i Schweiz. Denna vandring synes periodvis ha varit mer turist- än yrkesmässigt betonad. Men naturligtvis gav de ibland 8 à 10 månader långa arbetsperioderna på stora verkstäder tekniska erfarenheter av stort värde för författaren såsom yrkesman.

Om anmälaren skall komma med någon anmärkning så blir det att boken handlar för litet om snickaren, hans verktyg och arbetsmetoder, de hantverkstekniska förändringarna, olika faner och träslag, samspelet mellan gammalt hantverk och nya maskiner etc.

Man får veta vad Hohenzollernbrücke kostade i dåtidens penningvärde, hur mycket Kölnerdomens största klocka vägde och att domen grundlades 1248. Men är det detta en läsare vill finna i en bok med titeln Minnesspånor från en hyvelbänk? Av bokens 130 sidor är det bara ett par tre som verkligen handlar om snickeri och möbeltillverkning.

Men denna brist — om det nu som anmälaren tror är en brist — delar boken med en lång rad arbetarminnen och hantverkarmemoarer som på senare tid utgivits i vårt land.

E. A.

Mormors Sverige. Text: *Nils-Erik Bæhrendtz*. Urval och layout: *Sixten Svensson*. Hemmets Journals bokförlag. Malmö 1974. 160 s., ill.

Under 1900-talets tre första årtionden hade de yrkesmässiga bygdefotograferna sin bästa tid. Skolklasser, konfirmation, bröllop och andra familjefester gav en omfattande kundkrets, där också deltagarnas antal säkrade god avsättning. Men ämnesvalet blev i regel ganska enahanda (ett lysande undantag var "mästerfotografen" A. C. Hultgren i Ydre, jfr rec. i Rig 1973 s. 62 f.). I det av veckotidningen Hemmets Journal utgivna plansch- och textverket *Mormors Sverige* är också endast ett fåtal sådana "officiella" bilder medtagna. Men från och med 1910-talet började även privatfotografering bli populär, kamerorna blev billigare och lätthanterligare. Och samtidigt blev fotomotiven mindre standardiserade, även om ännu outvecklade konstruktioner och plåtmaterial ofta tvingade till stela uppställningar.

Ur en stor samling insända bilder har nu ett drygt 100-tal valts ut. De återgivna fotografierna är till större delen från 1910- och 1920-talen och fördelade på landet i dess helhet även om Syd-Sverige dominerar. Tid och ort anges i allmänhet, vilka fotografierna var får man däremot inte veta. Skansenchefen Nils-Erik Bæhrendtz har med ömsint blick skildrat den sociala och kulturhistoriska bakgrunden och har därvid ofta haft god hjälp av de till bilderna insända texterna. I flera fall kan han också komplettera med egna barndomsminnen från den aktuella periodens sista år.

Många bilder vittnar om stor fattigdom och hårt arbete. I slutet av boken är deras följdverkan illustrerad: den fram till första världskriget pågående emigrationen. Men det fanns också ljusglimtar i vardagens grå. "Vattnet var rent och luften full av fågelsång" skriver en meddelare som berättar om roddbåtsutfärder och hur ett tält var familjens sommarställe på en av Mälarens holmar. De många dansbanor som med det nya seklet växte upp här och var i dungar och skogar blev populära träffpunkter sedan den gamla bygemenskapen upplöstes. En västgötsk sådan bana från omkring 1905 är med. Folkrorelserna har likaledes fått sina bilder: nykterhetslogen och skyttefesten. Den enkla brunnsorten, där hjälpbehövande kunde få billig vård genom egen mathållning, har också medtagits.

Åtskilliga av dessa bilder torde vara unika: den med en älg förspända sparkstöttingen, det primitiva köket 1922 i ålderdomshemmet i Ystad, barnmorskan som väger den nyfödde med en besman etc. Den sistnämnda bilden är som en signatur för verket i dess helhet: kvinnan bakom det mesta. Att bokytteln inte blivit Farfars utan Mormors Sverige är alltså helt följdriktigt. Och kvinnornas dominans

är förstaelig, när man ser att mer än 2/3 av bidragsslämnarna är kvinnor. Dessa brukar lyckligt nog vara mer angelägna än män att tillvarata och bevara gamla minnesbilder. Också en insats bland många andra som i Mormors Sverige fått ett värdigt äreminne.

S. S.

Västra Göinge hembygdsförenings skriftserie 23, 1975. Red.: Torsten Karlson. 104 s., ill.

Allt efter som hembygdsförbundens och länsmuseernas årsböcker övergår till temabundet innehåll får de lokala hembygdsföreningarnas publikationer ökad betydelse för närdokumentation och hembygdsforskning. De står öppna för bidrag som inte låter sig inordnas i en för året aktuell centraldirigerad ämneskrets. Detta kan också sägas om ovan angivna skriftserie, som under en lång följd av år innehållit högst värdefulla bidrag till nordskånsk kulturhistoria. Hit hör i 1975 års årgång fil. lic. Torsten Karlsons fortlöpande arkivexcerpering för 1600-talet om kyrkobyggnader och kyrkoinventarier. De detaljerade uppgifterna har ej blott intresse för Göingekyrkornas byggnadshistoria utan ger också åtskilliga upplysningar av annat slag, t. ex. inköptes 1692 för Visseltofta kyrka en "silvervigningsring". Att den kungl. stadgan 1687 om eder och sabbatsbrott varit, såsom Arthur Thomson framhållit (I stocken, 1972), av grundläggande betydelse för stockstraffets införande i kyrkotukten, framgår av den snabbhet med vilken straffredskapet anskaffades: i Stoby en "plikstock" 1689, i Torup 1694, i Vinslöv 1695, i Verum en pliktball 1688 och en gapstock 1695.

Anteckningarna om inköp och hantverkare för kyrkorna antyder bygdens kontakter åt olika håll. Man anlitar murare från Ravlunda, konterfejare från Landskrona, köper nattvardssilver i Kristianstad och hämtar aftartavla och predikstol i Hälsingborg. Att de humleförsäljande bönderna i Göinge var vana vid långresor framgår också av de av ambassadör Sven Eric Nilsson på nytt jämte en personkommentar utgivna minnesanteckningar som kyrkoherden N. A. Laurin nedskrev på 1880-talet.

Av vida mer än lokalt intresse är professor Per Stjernquists bidrag Rättsuppfattningar inom den förindustriella bondeklassen. Förf. utgår från några av honom på 1930-talet gjorda uppteckningar om rättssedvänjor vid köp och tjänsteavtal. Dessa har avvikit från samtidigt gällande lag men företer överensstämmelser med den medeltida landskapsrätten. Stjernquist visar — och det är det viktigaste i framställningen — att orsaken till denna konservatism kan vara, att de gamla reglerna länge fortsatte att vara funktionella i småbruksbygder med en kvardröjande självhushåll-

nings ekonomiska relationer. Förf. sammanfattar: rättsuppfattningar bestäms av det förhärskande produktionssättet.

S. S.

Kunsthindustrimuseet i Oslo Årbok 1972—75. Drakt og tekstil. Engl. summaries. Red: *Lauritz Opstad & Aase Bay Sjøvold*. 207 s., ill.

Ökade tryckningskostnader har medfört restriktioner beträffande olika årsböckers volym. I ovan nämnda fall har de istället gått ut över utgivningsrytmen men har däremot inte drabbat publikationens sedvanliga förstklassiga utförande. Förra årgången (1970—71) ägnades glas, årets "röda tråd" är dräkt och textilier. Av stort allmänt intresse är ett par dräktbidrag av textilavdelningens föreståndare och årsbokens medredaktör Aase Bay Sjøvold. I anknytning till uppkomsten och tillväxten av museets samlingar av modedräkter ger förf. snabbskisser av det tidiga 1900-talets dräktutveckling i samband med modeindustrins framväxt och sömerskornas hantverksorganisation.

Även i andra bidrag samlar sig huvudintresset kring frågorna om tillverkarna. Så skriver Astrid Bugge om ett par applikationspydda antependier, ursprungligen borddukar, från västnorska kyrkor. I sin utformning visar de jämte en likaså till antependium utformad duk som hamnat på Island ett nära sammanhang men måste ändock ha utförts av olika brodöser, sannolikast i hemmiljö. Ett likartat tillverkarproblem möter i en uppsats av Ernst Fischer, där han fortsätter sina undersökningar av norska flamskvävnader (flera befintliga i svenska museer). Sex undersökta vävnader med motivet Kung Salomo och Drottningen av Saba och av folklig karaktär är så snarlika, att ett nära samband måste föreligga. Variationer i detaljer visar även här, att det gäller alster av olika tillverkare, t. ex. finns det kvalitetsskillnader i utförandet mellan bårder och huvudmotiv men utan samstämmighet mellan de olika vävnaderna. Därtill pekar ortsuppgifterna, i den mån pålitliga sådana föreligger, på en härkomst från vitt skilda håll i Norge. Ett årtal på den ena bonaden har tolkats både som 1620 och 1650.

Till sist men därför inte minst väsentligt skall nämnas, att årsboken innehåller tre betydelsefulla textiltekniska undersökningar. De gäller koptiska vävtekniker, material och teknik i norska bildvävnader och rödfärgning med stenlav (med färgprov).

En ambitiös vetenskaplig målsättning är genomgående för hela årsboken. Museets allmänna upplysningsverksamhet bedrivs genom publikationer av annat slag.

S. S.

FÖRENINGSMEDDELANDE

Styrelseberättelse 1974

Föreningen för svensk kulturhistoria har under år 1974 liksom tidigare år helt inriktat sin verksamhet på att ekonomisera utgivningen av tidskriften RIG.

Under året har fyra häften utgivits. Tidskriftens redaktion har bestått av professor Gösta Berg, ansvarig utgivare, professor Sigfrid Svensson, Lund, verkställande redaktör, samt föreningens sekreterare.

Under året har föreningen genom Statens humanistiska forskningsråd erhållit ett anslag av 14 500 kronor som bidrag till tryckningen av tidskriften.

Föreningens ekonomiska ställning framgår av följande:

Ingående Balans Konto

1/1 1974	
<i>Tillgångar</i>	
Sv. Handelsbanken, kapitalräkn. . .	12 449: 90
Sv. Handelsb., kapitalsamlings- räkn.	4 448: 65
Postgiro	6 900: 92
Kassa	773: 65
Diverse personer	500: —
Tidskriften RIG	1: —
Kronor	25 074: 12

Skulder

Ledamöters Fond	5 500: —
Reserv. för tryckningskostnader . . .	8 000: —
Diverse personer. Obet. fakturor	
Tryckeribolaget	6 801: —
Nordiska museet	1 752: 32
Kapitalkonto	4 450: 23
./. förlust	3 020: 80
Kronor	25 074: 12

Vinst- och Förlust Konto

31/12 1974	
<i>Intäkter</i>	
Statsanslag	14 500: —
Medlemsavgifter	8 022: 35
Räntor	516: 30
Gåvor	500: —
Försäljning RIG	426: 95
	23 965: 60
Underskott	3 000: —
Kronor	26 965: 60

Kostnader

Tryckningskostnader	21 485: 95
Honorar	2 594: 35
Diverse utgifter	2 885: 30
Kronor	26 965: 60

Utgående Balans Konto

31/12 1974	
<i>Tillgångar</i>	
Svenska Handelsbanken, kapitalräkn.	432: 40
Svenska Handelsbanken, kapitalsam- lingsräkn.	154: 45
Postgiro	17 798: 72
Kassa	459: 80
Diverse personer	500: —
Tidskriften RIG	1: —
Kronor	19 346: 37

Skulder

Ledamöters Fond	5 500: —
Reserv. för tryckningskostnader	3 024: —
Diverse personer. Obet. fakturor för tryckning och honorar	8 413: —
Nordiska museet	2 388: 57
Kapitalkonto	3 020: 80
./. underskott	20: 80
Kronor	19 346: 37

Stockholm den 4 april 1975

Sture Petré *Bo Westerberg*

Hans Medelius

REVISIONSBERÄTTELSE

Undertecknade av Föreningen för svensk kulturhistoria utsedda revisorer för granskning av 1974 års förvaltning får härmed efter fullgjort uppdrag avgiva följande revisionsberättelse.

Vi har granskat föreningens räkenskaper för 1974 och funnit desamma vara förda med omsorg och reda, alla utgiftsposter vederbörligen verifierade och föreningens behållning i överensstämmelse med för oss företedda handlingar. Föreningens ekonomiska ställning framgår av bifogade vinst- och förlusträkning samt utgående balansräkning per den 31/12 1974. Vi får därför tillstyrka, att föreningen beviljar skattmästaren och styrelsen full och tacksam ansvarsfrihet för det gångna årets förvaltning.

Stockholm den 3 april 1975

Viveka Granlund *Göran Bergengren*

SVENSK KULTURHISTORIA

i böcker utgivna av Nordiska museet

- Blå välling — sur sill. Vällingklockor och vällingklocksramsor* av Mats Rehnberg. .... 24:—
- Vad skall vi göra med de blanka gevär? 15 kapitel ur soldaternas liv* av Mats Rehnberg. 32:—, inb. 38:—
- Bygd och yttervärld* av Sigfrid Svensson ..... 10:—
- Snickare, schatullmakare och ebenister i Stockholm* av Erik Andrén ..... hft 54:—, inb. 60:—
- Nils Månsson Mandelgren* av Åke Stavenow ..... 44:—
- Eskimo Marriage* av Rolf Kjellström ..... 65:—
- Folkdräkter* av Anna-Maja Nylén hft 50:—, inb. 56:—
- Kalmar. Karolinska borgarhus i sten* av Manne Hofrén ..... 44:—
- Hjälpreda vid kulturhistorisk byggnadsinventering* av Sander Rosén 10:—
- Herdar och husdjur* av Mátyás Szabó 34:—
- Studier i svenskt repstageri* av Allan Nilson ..... 40:—
- Svensk Jugend* av Elisabet Stavenow-Hidemark 17:50
- Spelkort* av John Bernström ..... 7:—
- Bruksherrgårdar i Gästrikland* av Hans Beskow ..... 45:—
- Gunnar Olof Hyllén-Cavallius som etnolog* av Nils-Arvid Bringéus 20:—
- Oeconomia eller Hushållsbok för ungt adelsfolk* av Per Brahe, utg. och kommenterad av John Granlund och Gösta Holm ..... 68:—
- Villabebyggelse i Sverige 1900—1925* av Elisabet Stavenow-Hidemark ..... 68:—
- Die Geschichte des schwedischen Pfluges* av Ragnar Jirlow ..... 38:—
- En Södergrabb växer upp* av Cyrus Wallén 11:90
- Klackarna i taket. Om halling och jössehäradspolska* av Mats Rehnberg ..... 7:—
- Smycken i svensk ägo* ..... 24:—
- Skansens örtagård/Skansens herb garden* av Gösta Berg och Lisa Bauer ..... 12:—
- Från mjölk till ost. Drag ur den äldre mjölkhushållningen i Sverige* av Gustav Ränk ..... 34:—
- Gardiner och gardinuppsättningar. En kulturhistorisk studie* av Gunnel Hazelius-Berg 12:50
- Generationsväxlingen inom romantikens klassicism* av Sten Lundwall ..... 40:—
- Alberget och Oakhill på Djurgården* av Martin Olsson ..... 62:—
- Kring en lotsgårds historia* av Ragnar Wirsén ..... 34:—
- Ljusen på gravarna* av Mats Rehnberg ..... 48:—
- Gubbhyllan* av Per Anders Fogelström och Arne Björnstad ..... 20:—
- Övergången från nomadism till agrar bosättning i Jokkmokks socken* av Filip Hultblad ..... 60:—, inb. 75:—
- Hovmålaren Carl Fredrik Torsselius tapetmålARBOK* redigerad av Sigurd Wallin ..... 35:—
- Äldre svenska spannmålsmått* av Nils Sahlgren ..... 38:—
- Tapeter 1500—1900 i Nordiska museet* av Sigurd Wallin ..... 11:—
- Bakom polisens kulisser* av Gustaf Adolf Blomberg ..... 9:—

Priser exkl. moms

POCKETSERIEN NORMUS

från

Nordiska museet

BAKOM POLISENS KULISSER

av

Gustaf Adolf Blomberg

Pris 9: —

BYGD OCH YTTERVÄRLD

Studier över förhållandet mellan nyheter och tradition

av Sigfrid Svensson

Pris 10: —

EN SÖDERGRABB VÄXER UPP

av Cyrus Wallén

Pris 11: 90

I SÅGVERKSRÖRELSENS TJÄNST

av Tage Hedborg

Pris 15: —

SVENSK FOLKBILDNING – SOM JAG UPPLEVT DEN

bl. a. grundskolans framväxt

av Carl Holm

Pris 12: 50

Priserna exkl. moms.

Genom bokhandeln eller direkt från Nordiska museet,
Bokförmedlingen, 115 21 Stockholm. Tel 08/63 05 00.